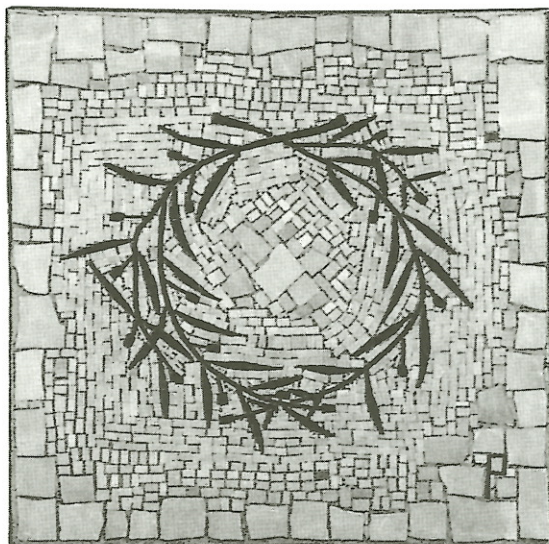

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Μ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΚΛΙΝΙΚΗ ΚΑΙ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗ
ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ
ΣΤΗ ΣΧΕΣΗ ΤΗΣ ΜΕ ΤΗΝ ΨΥΧΟΠΑΘΟΛΟΓΙΑ
ΚΑΙ ΤΗΝ ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΙΑ

ΑΘΗΝΑ 2000

**ΚΛΙΝΙΚΗ ΚΑΙ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗ ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ
ΣΤΗ ΣΧΕΣΗ ΤΗΣ ΜΕ ΤΗΝ ΨΥΧΟΠΑΘΟΛΟΓΙΑ
ΚΑΙ ΤΗΝ ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΙΑ**

Στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού προγράμματος «Ποιμαντική πράξη και ψυχική υγεία»¹ ερχόμαστε σήμερα να διαπραγματευτούμε ένα ιδιαίτερα λεπτό ζήτημα, του οποίου λίγες μόνο πτυχές θα μπορέσουμε να εγγύσουμε. Ο τίτλος της εισηγήσεως «Κλινική και θεραπευτική ποιμαντική θεολογία στη σχέση της με την ψυχοπαθολογία και την ψυχοθεραπεία» είναι από μόνος του ένα εξερευνητικό πρόγραμμα². Η ανάπτυξη των δύο σκελών του μεμονωμένα

¹ Πρόκειται για πρόγραμμα που άπευθύνεται σε έμπειρους πνευματικούς και δόκιμα λαϊκά στελέχη του ποιμαντικού έργου της Έκκλησίας του λεκανοπεδίου της Άττικής. Ξεκίνησε την Πέμπτη 17 Φεβρουαρίου και θα ολοκληρωθεί στις 14 Δεκεμβρίου του 2000. Οι συναντήσεις φιλοξενούνται στο Ένοριακό Κέντρο του Ι. Ν. Αγίου Χαράλαμπος Ίλισίων. Διοργανώθηκε από την Ψυχιατρική Κλινική του Πανεπιστημίου Αθηνών και την Υπηρεσία Ψυχιατρικής και Ποιμαντικής Μέριμνας του Κέντρου Ψυχικής Υγιεινής με τη συνεργασία του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας υπό την αιγίδα της Έλληνικής Ψυχιατρικής Έταιρίας. Το ανά χειρας κείμενο εκφωνήθηκε στις 2 Μαρτίου 2000. Στην τελετή έναρξης του εκπαιδευτικού προγράμματος (17 Φεβρουαρίου) μετά την προσφώνηση του Μακαριωτάτου Αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος κ. Χριστοδούλου ακολούθησαν δύο εισαγωγικές ομιλίες του καθηγητού της Ψυχιατρικής κ. Γ.Ν. Χριστοδούλου · «Τί είναι ή Ψυχιατρική;» και ή δική μου· «Η συνάντηση Ποιμαντικής και Ψυχιατρικής» που έθεσαν και τις προοπτικές του προγράμματος από τή σκοπιά των οργανωτών. Σε κάποια σημεία της παρούσης εισηγήσεως αναφέρομαι στη δεύτερη εκείνη ομιλία. Τμήματά της έχουν ενσωματωθεί στο κείμενο, εκεί όπου κρίναμε ότι ή ένταξή τους θα βοηθούσε σε μια πιο ολοκληρωμένη αντίληψη της θεματικής που εκτίθεται εδώ.

² Ένα τέτοιο πρόγραμμα έχει ήδη ξεκινήσει με πρωτοβουλία μου πριν από πολλά χρόνια (1993) στον Τομέα Χριστιανικής Λατρείας, Άγωγής και Διαποιμάνσεως του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας σε συνεργασία με τὰ Πανεπιστήμια Λουβαίν, Ναμύρ (Βελγίου) και Rennes (Γαλλίας). Μερικά αποτελέσματα του προγράμματος ανακοινώθηκαν στα πλαίσια ενός τριετούς διαπανεπιστημιακού έντατικού προγράμματος Έρασμος «Κλινικής Άνθρωπολογίας» (1994, 1995, 1996) που έλαβαν μέρος και φοιτητές μας. Έρευνα και διδασκαλία του αντικειμένου περιλαμβάνεται στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών του Τομέα, που φέρει τον τίτλο Ποιμαντική Θεολογία και Άγωγή. Βλ. και σχετική ανακοίνωσή μου «Propos sur la raison dialectique qui doit régner dans la construction d'une théologie Pastorale Clinique» που έγινε στα πλαίσια του 5ου Διεθνούς Συμποσίου Κλινικής Άνθρωπολογίας Dialectiques du langage, dialectiques de l'humain στο Πανεπιστήμιο της

θὰ ἀπαιτοῦσε ἐξαντλητικὲς ἀπαντήσεις. Ἡ διαπλεκόμενη σχέση συνιστᾶ μιὰ πρόκληση ἀλλὰ ταυτοχρόνως καὶ μιὰ πρόσκληση. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἐγείρονται ποικίλα ἐρωτήματα καὶ τίθενται διάφοροι προβληματισμοί, τοὺς ὁποίους καὶ παραθέτουμε εὐθὺς ἀμέσως.

Ἐρωτήματα καὶ προβληματισμοί

Μπορεῖ γιὰ παράδειγμα ἡ Ψυχολογία νὰ ἐρμηνεύσει τὰ θρησκευτικὰ φαινόμενα, τὸ φαινόμενο τῆς πίστεως; Μπορεῖ ἡ Ψυχανάλυση νὰ ἀναλύσει σὲ βάθος τὴν παθολογία ποὺ φανερώνεται μερικὲς φορές μὲ συμπτώματα θρησκευτικοῦ χαρακτήρα; Καὶ ὑπὸ ποιῆς προϋποθέσεις εἶναι δυνατὸ νὰ γίνουν ἐκ μέρους τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης ἀποδεκτὲς αὐτοῦ τοῦ τύπου οἱ ἐρμηνεῖες; Ποιὲς εἶναι οἱ σχέσεις Ψυχολογίας, Ψυχανάλυσης, Ψυχιατρικῆς, ἀλλὰ καὶ ἄλλων ἀνθρωπολογικῶν ἐπιστημῶν, ὅπως τῆς Κοινωνιολογίας, τῆς Ἰατρικῆς, μὲ τὴν θρησκεία γενικά, καὶ τὴν Ἐκκλησία καὶ τὴ Θεολογία εἰδικότερα; Εἶναι σχέσεις ἀρμονικὲς, ἀντιθετικὲς, κριτικοῦ διαλόγου καὶ ἀντιπαλότητος; Ὑπῆρξαν πάντοτε φιλικὲς ἢ ἐχθρικὲς; Διάνυσαν διάφορα στάδια στὴν ἱστορία τους; Ἦταν μονοσήμαντες ἢ πολυσήμαντες; Πῶς ἀπάντησαν οἱ μὲν στὶς δέ; Μ' ἓνα καταφατικὸ «Ναί» ἢ μ' ἓνα ἀρνητικότερο «Ὁχι»;

Ὅπωςδήποτε, ἐὰν θὰ θέλαμε ν' ἀπαντήσουμε σὲ τέτοιου εἴδους ἐρωτήματα, οἱ ἀπαντήσεις μας δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τοῦ τύπου «ἄσπρο» ἢ «μαῦρο». Καὶ ἀσφαλῶς δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ γραφτεῖ κατὰ τρόπο συνοπτικὸ ἢ ἱστορία αὐτῶν τῶν σχέσεων. Τοῦτο μόνο ἐπιθυμῶ νὰ ἐπισημάνω, ὅτι στὴ διαμόρφωσή τους συνετέλεσαν ἄνθρωποι ποὺ θέλησαν νὰ δοῦν μὲ ἀνοιχτὸ μυαλὸ τίς προκλήσεις τῶν καιρῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν γιὰ ἓνα ξεκαθάρισμα ἀπόψεων περισσότερο παρὰ ἀνοιχτῶν λογαριασμῶν.

Εἶναι ἀλήθεια, ὅτι γι' αὐτὰ ποὺ συζητοῦμε, μπορεῖ νὰ ὑπάρξει σχετικὴ ἔνταση ἀνάμεσα στὴν πρόοδο τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἰδιαίτερα τῶν ψυχολογικῶν ἐπιστημῶν καὶ στὴν ἀνθρωπολογία ποὺ ὑπόκειται στὴν ἐπίσημη διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἔνταση αὕτη ὀφείλεται σὲ

ἀγεφύρωτες ἀντιθέσεις ἢ σὲ ἐντυπώσεις ποὺ καλλιεργεῖ ἢ μία ἢ καὶ ἡ ἄλλη πλευρά; Εἶναι δυνατὸ νὰ ὑπάρξουν προσεγγίσεις ἢ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὁ κόπος θὰ εἶναι μάταιος; Φαίνεται ὅμως, ὅτι μιὰ τέτοια προσπάθεια διερευνήσεως ἀξίζει πράγματι τὸν κόπο. Ἔτσι, ἐπιστήμονες ποικίλης καταρτίσεως, ποὺ ἀντιμετωπίζουν στὴ δουλειά τους προβλήματα, στὰ ὁποῖα ἐμπλέκονται τόσο ἡ θρησκευτικὴ ὅσο καὶ ἡ ψυχολογικὴ διάσταση, θέλουν νὰ τὶς προσεγγίσουν, νὰ ἀρθρώσουν ἕνα λόγο ἐπιστημονικὸ καὶ νὰ διαρθρώσουν μιὰ σχέση ἀνάμεσά τους. Στόχος τους εἶναι νὰ προωθήσουν τὴν ἔρευνα καὶ τὸ στοχασμὸ στὰ κοινὰ πεδία τῆς Ἰατρικῆς, τῆς Ψυχολογίας, τῆς Ψυχιατρικῆς (καὶ ἄλλων συναφῶν ἀνθρωπολογικῶν ἐπιστημῶν) καὶ τῶν ἐπιστημῶν ἐκείνων ἀλλὰ καὶ τῶν θεσμῶν, στὰ ἐνδιαφέροντα καὶ στὴ δικαιοδοσία τῶν ὁποίων ἐμπίπτουν τὰ θρησκευτικὰ φαινόμενα. Ἀναφερόμαστε, δηλαδή, στὴν Ἐκκλησία καὶ τὴ θεολογικὴ ἐπιστήμη, καὶ σὲ θεωρητικὸ ἀλλὰ καὶ σὲ πρακτικὸ ἐπίπεδο³.

Δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ περιοριστοῦμε ἀποκλειστικὰ σὲ θεωρητικὲς ἀπέραντες καὶ ἀτέρμονες συζητήσεις οὔτε νὰ ἐπικεντρώσουμε τὸ ἐνδιαφέρον μας μόνο στὴν πράξη. Δὲν ἔχουμε ἀνάγκη ἀπὸ μιὰ «γνώση ἄπρακτη οὔτε ἀπὸ μιὰ πράξη ἀλόγιστη» (Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής). «Λόγον τιμῶμεν ἔμπρακτον καὶ πρᾶξιν ἐλλόγιμον» (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς). Ἡ θεωρία μας κατὰ ταῦτα πρέπει νὰ στηρίζεται στὴν πράξη (Γρηγόριος ὁ Θεολόγος)⁴.

Ποιμαντικὴ Θεολογία καὶ ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου

Οἱ μέχρι σήμερα ἀπόψεις μας γιὰ τὴ σχέση καὶ τὴ συνεργασία τῆς

³ Τέτοιου τύπου ἐρωτήματα καὶ προβληματισμοὶ ἐμφανίστηκαν κυρίως εὐθὺς ἀμέσως μετὰ τὸν Β' Παγκόσμιον Πόλεμον στὸς κόλπους τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας. Στὶς συζητήσεις πρωτοστάτησε ὁ Διεθνὴς Σύνδεσμος Ἰατροψυχολογικῶν καὶ Θρησκευτικῶν Μελετῶν (A.I.E.M.P.R.), ὁ ὁποῖος καὶ ἐξακολουθεῖ μὲ τὴ συμμετοχὴ προτεσταντῶν καὶ ὀρθοδόξων ἀλλὰ καὶ ἐκπροσώπων ἄλλων θρησκευμάτων νὰ στοχάζεται πάνω στὶς σχέσεις τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς θρησκείας καὶ ιδιαίτερα τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Περισσότερα βλ. στὸ ἄρθρο μου *Περιπέτειες σὲ δύο κόσμους* στὸ περ. Ὁ «Ἐφημέριος» 1, 15 Ἰουνίου 1993, σ. 168-169, 184-185, μὲ ἀφορμὴ τὸ 12ο συνέδριό του στὸ Bossey τῆς Ἑλβετίας, ἀλλὰ καὶ μεταγενέστερη ἀρθρογραφία μου γιὰ τὸν Σύνδεσμο στὸ ἴδιο περιοδικό.

⁴ Γιὰ τὴ θεμελίωση καὶ ζεύξη θεωρίας - πράξεως, πράξεως - θεωρίας, βλ. Α.Μ. Σταυροπούλου, *Ἐπιστῆμη καὶ τέχνη τῆς Ποιμαντικῆς*, Ἀθήνα, Ἄρμος 1997, σ. 88-92, ὅπου καὶ οἱ ἀκριβεῖς παραπομπές στὰ ἔργα τῶν ἁγίων Πατέρων.

Θεολογίας καὶ τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἰδιαίτερα τῆς Ποιμαντικῆς ποὺ ἐπιχειρεῖ τὸ πέρασμα τῆς θεολογίας στὴ ζωὴ, ἔχουν ἀποτυπωθεῖ στὴν πρόσφατη μελέτη μας *Ἐπιστῆμη καὶ τέχνη τῆς Ποιμαντικῆς*. Μὲ τὸν ὄρο ἐπιστῆμη ἐννοοῦμε τὴ θεωρητικοποίηση αὐτοῦ ποὺ ἔχει προηγηθεῖ ὡς πράξη στὴν ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας βάσει συγκεκριμένων ἀρχῶν καὶ μεθόδων. Μὲ τὸν ὄρο τέχνη δείχνουμε τὴν ἐνεργοποίηση τῶν θεωρητικῶν συμπερασμάτων τῆς ἔρευνας σὲ συγκεκριμένη κοινωνία καὶ κοινότητα. Ἔτσι, θεωρία καὶ πράξη, πράξη καὶ θεωρία ἀπαρτίζουν ἓνα ἕνιαῖο καὶ ἀρμονικὸ σύνολο στὴν προοπτικὴ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἀνθρώπου.

Σ' αὐτό, ὅμως, τὸ σημεῖο μπορούμε νὰ διερωτηθοῦμε, ἐὰν αὐτὸ ποὺ στὴ μακράϊωνη πορεία τῆς Ἐκκλησίας διατυπώνεται ὡς παθολογία καὶ ἀπαιτεῖ μιὰ ἀντίστοιχη θεραπευτικὴ, συναντᾶται μὲ τὴν σύγχρονη ἀντίληψη περὶ ψυχοπαθολογίας καὶ ψυχοθεραπείας ποὺ ἐκπροσωποῦν οἱ ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου σήμερα. Πιὸ συγκεκριμένα: Ὑπάρχει κάτι ἀνάλογο στὴν Ὁρθόδοξη Θεολογία, ὅπως γιὰ παράδειγμα ἡ νευρολογικὴ ἢ ψυχιατρικὴ κλινικὴ σημειολογία ποὺ μᾶς ἀνέλυσε στὸ περασμένο μάθημα ὁ καθηγητὴς κ. Ἀνδρέας Ραμπαβίλας, ἀναφερόμενος στὴν ταξινόμηση καὶ στὰ βασικὰ συμπτώματα τῶν ψυχιατρικῶν διαταραχῶν; Μιὰ ὀρισμένη ἀνάλυση τῶν παθῶν καὶ τῶν λογισμῶν θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ ὀδηγήσει σὲ μιὰ παθο-ἀνάλυση καὶ ἐνδεχομένως σὲ μιὰ θεραπευτικὴ τῶν παθῶν;

Ὅπωςδήποτε ἡ διερεύνηση μιᾶς τέτοιας παραλληλίας δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ γίνῃ γιὰ τὸ σύνολο τῶν διαφορῶν σχολῶν ἢ ρευμάτων τῆς Ψυχοπαθολογίας, τῆς Ψυχοθεραπείας καὶ τῆς Ψυχιατρικῆς. Θὰ πρέπει νὰ γίνῃν διαδοχικὲς προσεγγίσεις συγκεκριμένων ἀπόψεων, πρὸς τίς ὁποῖες φαίνεται νὰ ὑπάρχει μιὰ γειτνίαση ἢ συγγένεια ἀρχῶν καὶ μεθόδων καὶ ἐπικάλυψη θέσεων μὲ ἐκεῖνες τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως.

α'. Ἡ οὐμανιστικὴ ψυχολογία

Τέτοιου τύπου προσπάθειες πλησιάζματος σὲ θεωρητικὸ ἐπίπεδο ἔχουν γίνῃ ἀνάμεσα στὴν Οὐμανιστικὴ Ψυχολογία (ἰδιαίτερα τοῦ Carl Rogers) καὶ τὴν Ὁρθόδοξη Ποιμαντικὴ Θεολογία ὡς πρὸς τίς στάσεις ὑποδοχῆς καὶ ἀγάπης (τρόπους προσοικειώσεως τοῦ ἄλλου, τῶν ἄλλων, στὴ

σχέση του, στη σχέση τους, μαζί μας)⁵.

β'. *Ἡ θεωρία τῆς διαμεσολάβησης*

Ἀνάλογου τύπου διεξοδική ἔρευνα ἔγινε ὅταν ἀναλύθηκε ὁ παραλληλισμὸς τῶν τεσσάρων πλάνων τῆς ἀνθρώπινης λογικότητας (ἀνθρωπο-λογίας· λέγειν, πράττειν, πρόσωπο, ἀξίες) καὶ τῶν διαστάσεων ποὺ προέκυψαν μετὰ ἀπὸ ἀνάλυση τῶν ἐννοιῶν τῆς μνήμης καὶ τῆς λήθης σὲ κείμενα τῆς Θείας Λειτουργίας τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας (λεκτική, ποιητική, διαπροσωπική, ἐσχατολογική διάσταση). Συγκεκριμένα, ἐδῶ ἀναφερόμαστε στὴν προσέγγιση μετὰ τῆς Ὀρθόδοξης Ποιμαντικῆς Θεολογίας καὶ τῆς Κλινικῆς Ἀνθρωπολογίας, ἐνὸς ρεύματος σκέψεως ποὺ βασίζεται στὴ θεωρία τῆς διαμεσολάβησης ἢ μεσιτείας (théorie de la médiation) τοῦ γάλλου καθηγητοῦ Jean Gagnepain, τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Rennes. Αὐτὲς οἱ διαστάσεις ἀνταποκρίνονται σὲ μίαν τετρα-λογικὴ μορφή τῆς ἐννοίας τοῦ λόγου, ποὺ ὑπερβαίνει τὴ λεκτικὴ λειτουργία του. Ἡ ἀνταπόκριση στὰ τέσσερα πλάνα τῆς θεωρίας τῆς διαμεσολάβησης θὰ ἔπαιρνε κατὰ σειρὰ τὴ μορφή τῆς ὁμο-λογίας (λέγειν), τῆς ἐργο-λογίας (πράττειν), τοῦ δια-λόγου (πρόσωπο) καὶ τῆς ἀπο-λογίας (ἀξίες)⁶.

γ'. *Ἡ προσευχὴ τοῦ ὁσίου Ἐφραίμ*

Ὁ διάλογος ἀνάμεσα στὶς δύο προσεγγίσεις μπορεῖ νὰ εἶναι γόνιμος, ὅταν μὲ τρόπο κριτικὸ τηροῦμε προσεκτικὰ τὶς ἀναγκαῖες ἀποστάσεις· μπορεῖ ἐνδεχομένως καὶ νὰ ὀδηγήσει ἀπὸ μίαν κλινικὴ σὲ μίαν θεραπευτικὴ ἀνθρωπολογία. Ἡ ἀνάλυση, παραδείγματος χάριν, τῆς προσευχῆς τοῦ ὁσίου Ἐφραίμ τοῦ Σύρου (306-373 μ.Χ), στὸ πρῶτο καὶ δεῦτερο σκέλος της, τῶν πνευμάτων τῆς ἀργίας, περιεργείας, φιλαρχίας καὶ ἀργολογίας ἀφ' ἐνός, καὶ τῶν πνευμάτων τῆς σωφροσύνης, ταπεινοφροσύνης, ὑπομονῆς καὶ ἀγάπης

⁵ Βλ. Α.Μ. Σταυροπούλου, *Ποιμαντικὴ προετοιμασία τῶν μελλονύμφων*, Ἀθῆναι, Ε.Κ.Κ.Ε., 1971, σ. 103-108 καὶ τοῦ ἰδίου, *Ἡ τέχνη τῆς ἀγάπης*, Πάφος 1998, σ. 17-30.

⁶ Γι' αὐτὴ τὴν προσέγγιση, βλ. ἐκτενέστερα, Α. Μ. Stavropoulos, *Théorie de la Médiation et Théologie Orthodoxe. Lecture Médiationniste de la Liturgie Orthodoxe ou Lecture Liturgique de la Théorie de la Médiation?* Ἀνάπτυον ἐκ τῆς Ε.Ε.Θ.Σ.Π.Α. τ. ΛΑ', Τιμητικὸν ἀφιέρωμα εἰς Νικόλαον Α. Νησιώτην, Ἀθῆναι 1996, σ. 571-582 καὶ τοῦ ἰδίου, *Ἐπιστήμη καὶ τέχνη τῆς Ποιμαντικῆς*, ὁ.π. σ. 75-78.

ἀφ' ἑτέρου, μπορεῖ νὰ βοηθήσει σὲ μίαν ἀνάλυση τῶν παθῶν καὶ στὴ θεραπευτικὴ τους, θέμα κατ' ἐξοχὴν μιᾶς θεραπευτικῆς Ποιμαντικῆς.

Ὁ πιστὸς προσευχόμενος παρακαλεῖ τὸν Ἰησοῦ Χριστό, ὡς Κύριο καὶ Δεσπότη τῆς ζωῆς του, νὰ τὸν ἀπαλλάξει ἀπὸ τὰ τέσσερα πνεύματα τῆς πονηρίας καὶ τῆς κακίας, τέσσερα πάθη, δηλαδή, καὶ νὰ τοῦ χαρίσει ἀντίστοιχα τέσσερα ἀγαθὰ πνεύματα, τέσσερις θεμελιώδεις ἀρετές. Στόχος μιᾶς τέτοιας ἀναλύσεως εἶναι ν' ἀναδείξει τὰ κεντρικὰ στοιχεῖα μιᾶς ψυχικῆς υἰγείας καὶ τὰ ἀντίστοιχα μιᾶς ψυχικῆς ἀσθένειας. Ἐδῶ προβληματιζόμαστε πάνω στὸ ζήτημα, ἐὰν ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ ψυχικὴ ἢ πνευματικὴ υἰγεία καὶ ἀσθένεια. Ὅπωςδὴποτε τίθεται τὸ ἐρώτημα κατὰ πόσον οἱ δύο αὐτὲς ἀντιλήψεις (ψυχικὸ-πνευματικὸ) ταυτίζονται ἢ διαφοροποιοῦνται.

Ἀναλύοντας τὰ τέσσερα πνεύματα τῆς πονηρίας καταλήγουμε ὅτι μποροῦμε νὰ τὰ κατανεῖμουμε στὰ τέσσερα πλάνα τῆς θεωρίας καὶ νὰ τὰ συνδυάσουμε μὲ τέσσερις διαταραχὲς νευρολογικῆς φύσεως: τὴν ἀγνωσία, τὴν ἀπραξία, τὴν σωματοαγνωσία καὶ τὴν ἀβουλία. Στὴν πρώτη ἀντιστοιχεῖ ἡ ἀργολογία· αὐτὸ σημαίνει νὰ περνᾷς τὸν καιρὸ σου μιλώντας, δηλαδή χωρὶς νὰ κάνεις τὰ λόγια σου πράξη. Στὴ δεύτερη ἀντιστοιχεῖ ἡ ἀργία, δηλαδή ἡ ὀκνηρία ποὺ εἶναι μήτηρ πάσης κακίας καὶ χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἓνα εἶδος ἀπραξίας καὶ ἀδυναμίας ἐνεργοποιήσεως. Ἡ τρίτη εἶναι ἡ φιλαρχία, ἡ ἐπιθυμία κυριαρχίας πάνω στὸν ἄλλο. Ἡ τέταρτη εἶναι τὸ πάθος τῆς περι-ἐργείας ποὺ περικλείει μιὰ ἀπώλεια τῆς προσοχῆς (ἄλλοι τὸ μεταφράζουν ἀπὸ τὰ συριακὰ ὡς ἀκηδία, ἓνα εἶδος ἀδιαφορίας, ἀπογνώσεως, παραμέλησης, ἀμέλειας, δειλίας, ἓνα εἶδος ἀβουλίας, ἀδράνειας). Δὲν πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ τέλειες ἀντιστοιχίες ἀλλὰ περισσότερο γιὰ προσπάθειες γεφυρώσεων καὶ ἐπικοινωνίας καὶ κατανοήσεως τοῦ ὀμαλοῦ καὶ τοῦ παθολογικοῦ ἀπὸ τὴ σκοπιὰ ἐπὶ μέρους προσεγγίσεων.

Ἡ ὑπόθεση τῆς δικῆς μας ἐργασίας εἶναι τελικὰ νὰ ἐξετάσουμε τίς ἀντιλήψεις μιᾶς σύγχρονης ψυχολογίας καὶ ψυχοθεραπείας ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἰδιαίτερης ὀπτικῆς τῆς χριστιανικῆς παραδόσεως. Ὅπωςδὴποτε, ἐξίσου σημαντικὴ θεωρεῖται καὶ ἡ ἀντίστροφη πορεία. Πρόκειται τελικὰ γιὰ μιὰ ἀμφίδρομη ἐξέταση τῶν προϋποθέσεων μιᾶς ἀναλύσεως τῶν παθῶν καὶ τῆς

θεραπείας τους με τή διαμόρφωση ἑνὸς τρόπου ζωῆς, συγκεκριμένων στάσεων, καὶ τὴν οἰκοδόμησιν ἑνὸς ἥθους⁷.

Ἡ ἔρευνα γιὰ τὴν ἐπίλυση τέτοιου τύπου ζητημάτων, ἡ ὁποία λαμβάνει ὑπόψη τὶς ἀπόψεις τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου, συνεχίζεται μετὰ τὴ μελέτη μιᾶς σειρᾶς ἀσκητικῶν καὶ πνευματικῶν κειμένων (π.χ. τοῦ Εὐαγγελίου, τῶν Βαρσανουφίου καὶ Ἰωάννου, τοῦ Δωροθέου, τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, τοῦ Κασσιανοῦ, τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, τοῦ Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου), σὲ ὅλο τὸ ἱστορικὸ εὖρος τῆς χριστιανικῆς γραμματείας. Στὴ διερεύνησίν μας δὲν περιοριζόμεθα μόνο σὲ ἀνάλυση κειμένων. Φροντίζουμε νὰ περιλάβουμε καὶ ἔργα τῆς χριστιανικῆς τέχνης, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται στὴν ψυχικὴ υἰγεία καὶ ἀσθένεια, ἰδιαίτερα, δὲ στὰ πάθη καὶ στὴ θεραπεία τους. Παραδειγματικὴ ἀπεικόνιση προσφέρει ἡ ἀποτύπωσίν τους στὶς εἰκόνες ποὺ ἀναφέρονται στὴ μέλλουσα κρίση. Ἔτσι ἔχουμε τὴν εὐκαιρίαν μέσα ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξιν αὐτῆς τῆς παραστάσεως ποὺ βασιίζεται στὸ εὐαγγέλιον τῆς κρίσεως (Ματθ. κε', 31 κ.έ) νὰ δοῦμε τὴν, σὲ διαφορετικὰς ἱστορικὰς συγκυρίας, διαμόρφωσιν τοῦ εἰκονογραφικοῦ μοντέλου καὶ τῶν στάσεων συγκεκριμένων ἐποχῶν καὶ κοινωνιῶν ὡς πρὸς τὰ πάθη, τὶς τιμωρίας τους καὶ τὴν θεραπεία τους.

Μία διττὴ θεραπευτικὴ διαδικασία

Ἄς δοῦμε, ὅμως, ἀναλυτικότερα τὴν θεραπευτικὴν διαδικασίαν ποὺ

⁷ Βοηθητικὴ πρὸς αὐτὴ τὴν «ἀμφίδρομη ἐξέτασιν» μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ ἡ παρατιθέμενη βιβλιογραφία, ἡ ὁποία δὲν ἔχει ἀσφαλῶς τὴν πρόθεσιν νὰ ἐξαντλήσῃ τὶς ὑπάρχουσας ἀντιλήψεις οὔτε καὶ τὴν διαπραγματεύσῃ τους. Ἰ. Κ. Κορναράκη, *Τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων ποιμαντικῆς φροντίδος καὶ ψυχοθεραπείας ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου*, Ἀθῆναι 1957. Jean-Claude Larchet, *Thérapeutiques des maladies spirituelles*, Paris, Les éditions du Cerf, 31997 (1991). δημοσιεύτηκε σὲ μετάφρασιν ὡς *Ἡ θεραπευτικὴ τῶν πνευματικῶν νοσημάτων*, Εἰσαγωγὴ στὴν ἀσκητικὴ παράδοσιν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, τ. Α' καὶ Β', ἔκδ. τῆς Αποστολικῆς Διακονίας, Ἀθῆνα 2008· τοῦ ἰδίου *Thérapeutiques des maladies mentales*, Paris, Les éditions du Cerf, 1992. Χρυσόστομος Μοναχοῦ Διονυσιάτου, *Θεὸς Λόγος καὶ ἀνθρώπινος λόγος*, Οἱ ἐνέργειαι τῆς ψυχῆς στὴν πατερικὴ ἀνθρωπολογία, Ἁγίων Ὁρος, Ἰ. Μονὴ Ἁγίου Διονυσίου, 1998 (ἰδιαίτερα τὸ τρίτον κεφάλαιον τοῦ δευτέρου μέρους «Περὶ ψυχοθεραπείας», σ. 287-366). π. Ἀδαμαντίου Ἀγγουσιδῆ, *Ἡ ἀνθρώπινη ἐπιθετικότητα, Ποιμαντικὴ καὶ ψυχολογικὴ προσέγγισιν στὴν Κλίμακα τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Σιναΐτου*, Νέα Σμύρνη, Ἐκδ. «Ἀκρίτας», 1999. Σπύρου Κ. Τσιτσιγκου, *Ἡ παθολογία τῆς ψυχῆς, Νόσοι καὶ πάθη τῆς ψυχῆς κατὰ τὸν ἰ. Χρυσόστομον*, Χαλκίδα 2000.

λαμβάνει χώρα με τη διττή βοήθεια οικοδομήσεως ήθους που προσφέρουν ή επιδίωξη και επίτευξη των ἀρετῶν και ή ἀποφυγή των κακιῶν και παθῶν⁸.

α'. Οί ἀρετές και ό οἶκος τῆς ψυχῆς

Διαμορφωτικές ήθους εἶναι ἐκεῖνες οἱ ἀρετές που συμβάλλουν στήν οικοδόμηση τοῦ οἴκου τῆς ψυχῆς. Ἐδῶ βρισκόμαστε σ' ἓνα εἶδος συμπεριφορῶν που διαμορφώθηκαν και ἀναπτύχθηκαν ιδιαίτερα στους ἀσκητές και τους μοναχούς, χωρῖς νά ἀποτελεῖ και ἀποκλειστικό τους προνόμιο. Μιλᾶμε για ἐκεῖνες τίς ιδιότητες που ὄχι μόνο μποροῦν νά συμβάλουν στήν ἀτομική μας πνευματική πρόοδο ἀλλά μποροῦν ν' ἀξιοποιηθοῦν στήν ὑγιή οικοδόμηση διανθρωπίνων σχέσεων μεταξύ κοινωνιῶν και κρατῶν. Ὁ Ἀββᾶς Δωρόθεος τίς ἀναπτύσσει με τρόπο ἀριστοτεχνικό. Ἡ ἐφαρμογή τους, ὅμως, ἐξαρτᾶται ἀπό τήν εὐρηματικότητα μας και τή διάθεσή μας νά ἐργαστοῦμε σέ πολλά ἐπίπεδα. Ἔτσι, για νά χτιστεῖ ἓνα σπίτι χρειάζεται νά ὑπάρχει τὸ θεμέλιο που στήν προκειμένη περίπτωση εἶναι ή πίστη. Θά χρειαστοῦν ὅμως και λίθοι που εἶναι ή ὑπακοή, ή μακροθυμία, ή ἐγκράτεια, ή συμπάθεια, ή κοπή θελήματος, ή πραότητα. Ἀλλά αὐτές οἱ πέτρες για νά στηριχτοῦν, χρειάζονται και γωνιές που εἶναι ή ὑπομονή και ή ἀνδρεία. Καί δέν ἀρκοῦν μόνο οἱ γωνιές πρέπει ή μιὰ πέτρα για νά δέσει με τήν ἄλλη, νά μπεῖ ἀνάμεσά τους και πηλός (λάσπη) που εἶναι ή ταπείνωση. Ἄλλ' ἀπαιτοῦνται και ἱμαντώματα (σενάζια) που τὰ ἀποτελεῖ ή διάκριση, ἔτσι ὥστε ή οικοδομή νά δεχθεῖ τή στέγη που εἶναι ή ἀγάπη. Θά πρέπει ὅμως νά περιστεφανώσουμε τὸ δῶμα με ταπείνωση για νά μήν πέσουν κάτω τὰ παιδιά, δηλαδή οἱ λογισμοί που γεννιοῦνται στήν ψυχή. Για νά τὰ καταφέρουμε ὅλα αὐτὰ δέν χρειάζονται μόνο τὰ ὑλικά που μέχρι τώρα ἀναφέραμε. Χρειάζεται κι ό οἰκοδόμος νά εἶναι τεχνίτης και νά γνωρίζει τί κάνει⁹.

⁸ Μία πρώτη καταγραφή ἐπιχειρήθηκε σέ εἰσήγησή μου σέ «στρογγυλὸ τραπέζι» στο 14ο συνέδριο τῆς Α.Ι.Ε.Μ.Ρ.Ρ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1999. Δημοσιεύτηκε στὸν «Ἐφημέριο» τοῦ Ἰουλίου 1999, σ. 14.

⁹ Ἡ ἸΔ' Διδασκαλία τοῦ ἀββᾶ Δωροθέου ἀναφέρεται στο «κτίσιμο και τὸ ἀρμολόγημα τῶν ἀρετῶν τῆς ψυχῆς». Περιέχεται στὰ Ἔργα Ἀσκητικά, Ἀθῆναι, Ἐκδ. «Ἐτοιμασία», 1981, σ. 324-347. Ἔχουν ὅμως μέλλον οἱ ἀρετές; Μιλᾶνε γι' αὐτές σήμερα; Κι ἂν δέν μιλᾶνε, αὐτὸ δέν σημαίνει ὅτι δέν τίς ἔχουμε ἀνάγκη και τίποτε δέν μᾶς νομιμοποιεῖ νά τίς ἀπαρνηθοῦμε.

β'. Οί λογισμοί και τὰ πάθη

Βοήθεια για τὴν οἰκοδόμησι ἑνὸς ἤθους συνιστοῦν αὐτὰ ποὺ ὀνομάζουμε στὴν πνευματικὴ παράδοσι τῶν Εὐαγγελίου, Κασσιανοῦ, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου κακίαι καὶ πάθη τῆς ψυχῆς ποὺ εἶναι πρὸς ἀποφυγὴν. Καὶ αὐτὲς δὲν περιορίζονται στὸ ἀτομικόν, ἀλλ' ὑπερβαίνουν καὶ διαβαίνουν στὸ (δια-) προσωπικόν καὶ κοινωνικόν.

Τὰ πάθη ἀπὸ μίαι γενικὴ ἄποψη ἐμφανίζονται ὡς ἐσωτερικὲς δυνάμεις ἢ κινήσεις τῆς ψυχῆς. Τὰ πάθη δὲν εἶναι καθ' ἑαυτὰ ἀρνητικὰ ἢ καὶ κακά. Μποροῦν νὰ μεταμορφώνονται σὲ κακά ἢ ἀγαθὰ σύμφωνα μὲ τὴ χρῆσι ποὺ κάνει τὸ ἄτομο. Οὐσιαστικὰ ἀφοροῦν σὲ μίαι διάθλασι τῆς ἐπιθυμίας στὴν ψυχοσωματικὴ τῆς ἐνεργοποίηση.

Δὲν προτιθέμεθα νὰ διαγράψουμε τὴν ἱστορία καὶ τὴ γένεσι αὐτῶν τῶν πονηρῶν λογισμῶν καὶ τῶν παθῶν, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς, ἑπτὰ ἢ ὀκτώ, διέφερε ἀνάλογα μὲ τὶς ἐποχὲς καὶ τὰ συνέχεαν μάλιστα καὶ μὲ τὰ ἑπτὰ θανάσιμα ἁμαρτήματα. Στὴν ἀντίληψι τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας οἱ ἀρετὲς ἐκπροσωποῦσαν τὴ θετικὴ πτυχὴ αὐτοῦ ποὺ τὰ πάθη παρουσίαζαν, τὴν ἀρνητικὴν. Ἐὰν τὰ πάθη συνιστοῦν μίαι παθολογία τοῦ ἀτόμου, οἱ ἀρετὲς ἀποκάλυπταν μίαι κάποια ὑγείαι καὶ τὴν πορεία πρὸς τὴν τελειότητα.

Τὰ ὀκτὼ πάθη ἢ οἱ ὀκτὼ πονηροὶ λογισμοὶ εἶναι οἱ ἀκόλουθοι: ἡ γαστριμαργία, ἡ πορνείαι, ἡ φιλαργυρία, ἡ λύπη, ἡ ὀργή, ἡ ἀκηδία, ἡ κενοδοξία καὶ ἡ ὑπερηφανία¹⁰. Τὰ πάθη ἐταξινομοῦντο συνήθως σύμφωνα μὲ τὴν τριμερῆ διαίρεσι τῆς ψυχῆς¹¹. Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας διακρίνουν τοὺς

Αὐτὸ μᾶς διαβεβαιώνει ὁ André Comte-Sponville στὸ βιβλίον του *Petit traité des grandes vertus* Paris, P.U.F. 41999 (1995)· καθόλου μικρό, βέβαιαι, γιατί ἐκτείνεται σὲ 392 σελίδες. Δὲν εἶναι ἡ μόνη φωνή. Ἡ ἀμερικανίδα Γουέντι Σαλίτ τάραξε τὰ νερὰ δημοσιεύοντας τελευταία τὸ βιβλίον, *Ἐπιστροφή στὴ Σεμνότητα. Ἀνακαλύπτοντας τὴ Χαμένη Ἀρετὴ* (βλ. ἄρθρον τῆς Sharom Krum στὴν ἐφημερίδα «The Guardian» σὲ ἀναδημοσίευσή του στὴν «Καθημερινή» τῆς 3ης Ὀκτωβρίου 1999).

¹⁰ Για τὴν περιγραφή τους βλ. Κασσιανοῦ τοῦ Ρωμαίου, *Πρὸς Κάστορα ἐπίσκοπον περὶ τῶν ὀκτὼ τῆς κακίας λογισμῶν*, στὴν Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν, τ. Α' (ἔκδ «Ἀστέρως»), 51982, σ. 61-80.

¹¹ Τὰ τρία πρῶτα πάθη ἀναφέρονται στὸ ἐπιθυμητικόν, τὰ τρία δεύτερα στὸ θυμοειδὲς καὶ τὰ δύο τελευταία στὸ λογιστικόν. Ἀνάλογη κατανομή γίνεται καὶ γιὰ τὶς ἀρετὲς. Ὁ καθηγητὴς Jean Gagnepain, εἰσηγητὴς τῆς Θεωρίας τῆς Διαμεσολάβησης, κατατάσσει ἀντίστοιχα τὶς νευρολογικὲς καὶ ψυχικὲς ἀσθένειαι σύμφωνα μὲ τὰ τέσσερα πλάνα (ἐπίπεδα) αὐτῆς τῆς

διαφόρους βαθμούς εισχωρήσεως ενός κακοῦ λογισμοῦ στήν καρδιά, ὅπως τήν προσβολή, τόν συνδυασμό, τή συγκατάθεση, τήν πάλη, τήν αἰχμαλωσία καί τὸ πάθος πού εἶναι ἡ δραστηριοποίηση τοῦ λογισμοῦ¹². Μιά ἔννοια πού ἐπανέρχεται συχνά στήν πνευματική φιλολογία εἶναι ἐκεῖνη τῆς ἀπαθείας. Τί εἶναι ἡ ἀνθρώπινη ἀπάθεια; « Ἀπάθεια εἶναι, ὄχι τὸ νὰ μὴ αἰσθάνηται τις τὰ πάθη, ἀλλὰ τὸ νὰ μὴ δέχεται αὐτά»¹³.

Θὰ παρουσίαζε ἐνδιαφέρον νὰ βλέπαμε αὐτὰ τὰ πάθη ὄχι μόνο ὡς πρὸς τὸν τρόπο πού εἰσέρχονται καί διαμορφώνονται στὸν καθένα μας ἀτομικά, ἀλλὰ καί πῶς διαπλέκονται στή σημερινή μας κοινωνική πραγματικότητα καί συνιστοῦν περίπου αὐτὸ πού ὁ Konrad Lorenz ὀνομάζει ὀκτώ θανάσιμα ἁμαρτήματα τοῦ πολιτισμοῦ μας¹⁴.

Τὸ ἐρώτημα εἶναι πῶς αὐτά, τέλος πάντων, τὰ ἑπτὰ ἢ ὀκτώ θανάσιμα ἁμαρτήματα μποροῦν νὰ μᾶς ὀδηγήσουν στὰ ἑφτά ἀναστάσιμα θαύματα στὰ ὁποῖα ἀναφέρεται ὁ ποιητῆς (Γ. Θέμελης)¹⁵.

θεωρίας. Βλ. τὸν τρίτο τόμο τοῦ ἔργου του *Du vouloir dire*. III. Guérir l'homme, Sauver l'homme, Former l'homme, Bruxelles, De Boeck Université, 1995, σ. 63-64.

¹² Πρβλ. Α.Μ. Σταυροπούλου, *Ποιμαντική τῆς καθημερινῆς ζωῆς*, Ἀθήνα 1992, σ. 133, μὲ ὑποσημείωση ἀρ. 5, σ. 139-140.

¹³ Ἔτσι ὀρίζει τὴν ἀπάθεια ὁ Ἀββᾶς Ἰσαάκ ὁ Σύρος. Βλ. τὸν ΠΑ' Λόγο του, *Περὶ τῆς διαφορᾶς τῶν ἀρετῶν*, στοὺς *Ἀσκητικούς Λόγους*, ἔκδοση «Ἀστέρος», Ἀθήνα 1961, σ. 273.

¹⁴ Τὰ 8 θανάσιμα ἁμαρτήματα τοῦ πολιτισμοῦ μας, Ἀθήνα, 1978, Ἐκδόσεις Θυμᾶρι: 1. Ὁ Ὑπερπληθυσμός. 2. Ἡ Ἐρήμωση τοῦ Περιβάλλοντος. 3. Ὁ Ἀγώνας Δρόμου κατὰ τοῦ Ἐαυτοῦ μας (ὁ πυρετὸς τοῦ ἀνταγωνισμοῦ). 4. Αἰσθητηριακὴ Ἐντροπία (ἡ εὐχαρίστηση χωρὶς κόπο, ἡ ἀποχαύνωση, ἡ ἀπουσία τῆς χαρᾶς). 5. Ὁ Γενετικὸς Μαρασμός (θανάσιμη ὑποχώρηση ἀπὸ τὴ φυλογενετικὴ συμπεριφορά). 6. Ἡ Ρήξη μὲ τὴν Παράδοση (ἄρνηση τῆς ἐξελικτικῆς συνέχειας, ἐπιλογή χωρὶς πειραματισμό). 7. Ἡ Ὑποταγὴ στὸ Δόγμα (ἡ ἐξασθένηση τῆς ἔρευνας, ἡ θεοποίηση τῆς αὐθεντίας, ἡ ἄκριτη ἀποδοχή). 8. Τὰ πυρηνικὰ Ὅπλα. Ἀνάλογο ἐρώτημα πού θέσαμε γιὰ τὶς ἀρετὲς σὲ προηγούμενη ὑποσημείωση μπορεῖ νὰ τεθεῖ καί γιὰ τὰ πάθη. «Ἐχουν μέλλον τὰ πάθη μας;» ἐρωτᾷ ὁ Dominique Dombres σὲ ἄρθρο του στὸν «*Le Monde*» πού ἀναδημοσιεύει τὸ «Βῆμα» τῆς Κυριακῆς 30 Μαΐου 1999, μεταφέροντας συζήτηση τῶν καθηγητῶν Θίοντορ Ζέλντιν καὶ Ζάν-Ντιντιέ Βενσάν στὸ πλαίσιο συμποσίου πού διοργάνωσε ἡ UNESCO στὸ Παρίσι μὲ θέμα τὴν ἐξέλιξη τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν στή σύγχρονη κοινωνία.

¹⁵ Στὴ συλλογὴ του, *Τὸ περιστέρι καὶ τὰ ἑφτά ἀναστάσιμα θαύματα*, Θεσσαλονίκη, Ἐκδ. Νέας Πορείας, 1977, ὡς θαύματα ἀναφέρει: Τὸ οὐράνιο τόξο, τὸν κόσμο, τὸ πρῶτο-πρῶτο ρόδο, τὸν ἀνθρώπο, τὸ Μεγάλο ἔρωτα, τὴ Γέννηση· ἐνσωμάτωση τοῦ Θεοῦ, τὸ ὑπέρολαμπρο χαμόγελο.

Σωματοψυχικὸν συνεχῆς καὶ συνεργία πολλῶν παραγόντων

Μὲ τὴν τελευταία, ποιητικῇ ἀδείᾳ, ἀναφορά μας ἀγγίξαμε ἓνα μεγάλο ζήτημα τῆς ὀρθόδοξης πνευματικῆς ζωῆς ποὺ ἔχει νὰ κάνει κατ' ἀναλογίαν μὲ αὐτὸ ποὺ λέγαμε τὴν περασμένη φορὰ γιὰ ἓνα «συνεχῆς, μία ἱεραρχημένη διαβάθμιση παθῶν καὶ ψυχιατρικῶν νόσων»¹⁶. Ἐδῶ, σήμερα, αὐτὸ τὸ συνεχῆς ἔχει νὰ κάνει μὲ τὴν μετάβαση ἀπὸ τὸν πεπτωκότα - πίπτοντα ἄνθρωπο στὸν ἀνιστάμενο καὶ συνεχῶς ἀγωνιζόμενο, ψυχῇ τε καὶ σώματι, καινόν, φιλοκαλικὸν ἄνθρωπο¹⁷. Εἶναι ἀλήθεια ἀναντίρρητη ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὅταν πάσχει, πάσχει ὀλικά. Ἡ σωματικὴ ἀσθένεια ἔχει ἐπιπτώσεις στὴν ψυχικὴ ὑγεία καὶ ἡ ψυχικὴ ἀσθένεια ἔχει ἐπιπτώσεις στὴν σωματικὴ ὑγεία. Ἄντίστοιχα ἡ σωματικὴ καὶ ἡ ψυχικὴ εὐεξία ἐπιδρῶν ἀναλόγως. Εἶναι ἄραγε τόσο εὐκόλο νὰ τὰ ξεχωρίζουμε ὅλα αὐτά; Θὰ ἔλεγα ὅτι εἶναι μᾶλλον δύσκολο.

Συνήθης εἶναι ἡ ἀναφώνηση ὅτι «ἀπὸ τῶν πολλῶν μου ἁμαρτιῶν ἀσθενεῖ τὸ σῶμα, ἀσθενεῖ μου καὶ ἡ ψυχὴ». Πέραν, ὅμως, τῆς προσωπικῆς μου ἁμαρτίας, ἡ φθορὰ ποὺ ὑπέστην ὡς ἄνθρωπος, συμμετέχοντας στὴν ἄρνηση τοῦ πρώτου Ἀδὰμ καὶ στίς συνέπειές της, μὲ καθιστᾷ ἀσθενὴ καὶ ἀδύναμο σὲ ὅλο τὸ εὖρος τῆς ψυχοσωματικῆς μου καταστάσεως. Εἶναι σὰν ἡ πρώτη ἐκείνη ἀποστασία, ἡ πτώση, ἡ ἁμαρτία καὶ ὁ χωρισμὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸ Θεὸ νὰ χτύπησε τὴν κατάστασι τῆς ὑγείας τοῦ ἀνθρώπου· νὰ ἐπληξε καίρια τὸ ἀνοσοποιητικὸ τοῦ σῆμα μὲ συνέπεια νὰ διασπασθεῖ ὁ ρυθμὸς καὶ ἡ ἀρμονία καὶ νὰ χαθεῖ ὁ ἔλεγχος. Ὅλα πλέον εἶναι πιθανὰ καὶ ἔτοιμα νὰ λειτουργήσουν ἀρύθμιστα καὶ ἀκανόνιστα.

Ἔχω λοιπὸν ἀνάγκη ὡς σύνθετον ζῶον ὀλοκληρωμένης θεραπείας καὶ ἀπευθύνομαι σ' Ἐκεῖνον ποὺ μπορεῖ νὰ μοῦ τὴν παράσχει¹⁸:

«Διὰ τοῦ Πνεύματος ψυχᾶς, καινοποιεῖς,
διὰ δὲ τοῦ ὕδατος, ἀγιάζεις τὸ σῶμα,

¹⁶ Περισσότερα βλ. στοῦ Jean – Claude Larchet, *Thérapeutiques des maladies mentales*, ὁ.π., σ. 97-132 καὶ Χρυσοστόμου Μοναχοῦ Διονυσιάτου, *Θεὸς λόγος καὶ ἀνθρώπινος λόγος*, ὁ.π., σ. 311-312 καὶ ἄλλοῦ.

¹⁷ Γι' αὐτὸν βλ. Α.Μ. Σταυροπούλου, *Ὁ φιλοκαλικὸς ἄνθρωπος, Μία ὀρθόδοξη πρόταση ζωῆς*, Ἀθήνα 1999.

¹⁸ *Μηναῖον Ἰανουαρίου Ε'*, σ. 80α, Κανὼν ἐν τοῖς Ἀποδείπνοις, Τροπᾶριον τῆς ε' Ὡδῆς. Χρησιμοποιοῦμε τὴν ἔκδοσι τῶν Μηναίων τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Βιβλιοθήκης «Φῶς».

τὸ σύνθετον ζῶον ἀναπλάττων τὸν ἄνθρωπον·
 τῷ διπλῷ γὰρ τὰ συγγενῆ, χρησίμως φάρμακα
 σοφῆ προμηθεία προσάγεις ὡς ἰατρός,
 σωμάτων καὶ τῶν ψυχῶν».

Ἐπικαλοῦμαι συγχρόνως καὶ τὴν Παναγία Μητέρα καὶ τῆς ἀναθέτω
 ὅλη μου τὴν ὑπαρξή, ὡς μόνην ἱκανὴν νὰ ἀποκαταστήσει τὴ διασαλευθεῖσα
 τάξη¹⁹:

«Καὶ ψυχὴν σὺν τῷ σώματι, καὶ καρδίαν καὶ ἔννοιαν,
 σοὶ τῇ Θεομήτορι προσανέθηκα·
 τῇ μὲν τὰ πρόσφορα αἴτησαι·
 τοῦ δὲ τὰ σκιρτήματα, ἀπονέκρωσον·
 τὴν δέ, φωταγώγησον, Δέσποινα·
 τῆς ἐννοίας δέ, τὰς ἀτάκτους κινήσεις ἀοράτως,
 καταπράυνον καὶ στήσον,
 τῶν ἐγκλημάτων τὸν τάραχον».

Αὐτὸ λοιπὸν τὸ ὅλον πάσχει ποσοτικὰ καὶ ποιοτικὰ σὲ ποικίλες
 διαβαθμίσεις καὶ ἔκταση καὶ ἀποκαραδοκεῖ τὴν ὀλοκληρίαν τῆς υἰγείας του²⁰.
 Σ' αὐτὴν συμμετέχουν πολλοὶ παράγοντες καὶ πολλὰ εἶναι τὰ μέσα ἐκεῖνα
 ποὺ συμβάλλουν στὴν ἴαση, ὑλικά καὶ πνευματικά.

Ἡ ἀρρώστια καὶ ὁ θάνατος ἀκόμη καλὰ κρατοῦν! Στὴν ἀνθρώπινὴ
 μας κατάσταση, ἡ ἀρρώστεια καὶ ὁ θάνατος ἔχουν τὰ δικά τους δικαιώματα.
 Μᾶς καταδυναστεύουν καὶ ἐξακολουθοῦν, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω μία πρώτη
 εἰκόνα, νὰ ἔχουν τὴν «ἐπικαρπία» ἔχοντας χάσει τὴν «κυριότητα» ἐπὶ τοῦ
 ἀνθρώπου. Εἶναι σὰν φίδια ποὺ δαγκώνουν, ἀλλὰ δὲν ἔχουν πιά δηλητήριο·
 σὰν μέλισσες ποὺ τσιμποῦν, ἀλλὰ δὲν ἀποθέτουν τὸ δηλητηριῶδες κεντρί
 τους. Κι αὐτὰ ὅλα συμβαίνουν γιὰτὶ ὁ Χριστὸς νίκησε ἤδη τὴν ἀρρώστια καὶ
 τὸ θάνατο καὶ τὶς συνέπειές τους καὶ οἱ πιστοὶ ἤδη ἀπὸ τώρα τὰ ἔχουν
 νικήσει διὰ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ. Εἶναι συνανιστάμενοι μὲ τὸν
 Ἄναστάντα καὶ μάρτυρες τῆς Ἀναστάσεως, μιᾶς ἀναστάσεως ποὺ

¹⁹ Μηναιὸν Δεκεμβρίου ΙΓ', σ. 186β, Θεοτοκίον

²⁰ Πρβλ. τὸν ἐπιτυχῆ τίτλο τοῦ βιβλίου τοῦ π. Φιλοθέου Φάρου, *Ἡ ἴαση ὡς υἰγείας ὀλοκληρία*,
 Ἀθήνα, Ἐκδ. Καστανιώτη, 1998.

τελεσιουργεῖται ἀπὸ τώρα ἀργὰ καὶ σταθερά, μυστικὰ μέσα τους²¹.

Αὐτὴ ἡ ἴαση δὲν ἐπιτελεῖται ἀπὸ μόνη της. Στὴν ὁποιαδήποτε διαβάθμιση ποὺ ἀναφέρθηκε συντελοῦν πολλοί. Ἡ ἴδια ἡ Ἐκκλησία δρᾷ ἢ πρέπει νὰ δρᾷ ὡς *θεραπευτικὴ κοινότητα*. Ὅλα τὰ μέλη ἔχουν ἓνα ρόλο, ὀρισμένοι ὅμως ἓναν πρωταρχικὸ καὶ κύριο, κι ἀνάλογο μὲ τὰ τάλαντά τους καὶ τὰ χαρίσματα. Τὸ τάλαντον ἄλλωστε ὡς δῶρημα δὲν εἶναι χάρισμα, ὅταν τίθεται στὴ διακονία τῆς Ἐκκλησίας; Ἀπαιτεῖται λοιπὸν μία συνεργασία, συνεργία ἀνθρώπινη, συνεργία Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων. Ὅπως ἀκριβῶς ἀπαιτεῖται καὶ γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου, ἢ ψυχὴ νὰ μὴ μπορεῖ νὰ μετανοήσῃ καὶ νὰ σωθεῖ χωρὶς τὴν συνεργία τοῦ σώματος.

Ἡ διήγηση περὶ τοῦ γενομένου θαύματος ἐν Ἀφρικῇ, ἐν τῇ πόλει Καρθαγένῃ, ποὺ ἀναφέρεται στὸ Μηναιῖο Ἀπριλίου²², εἶναι ἐνδεικτικὴ γιὰ τὴν περίπτωσιν ποὺ ἀναφέρουμε, ἀλλὰ καὶ γενικότερα ὡς πρὸς τὴ βοήθεια ποὺ εἶναι ἀπαραίτητη νὰ δοθεῖ ἀπὸ ποικίλους παράγοντες. Τὸ ἐπιμύθιον ἤχει χαρακτηριστικὰ, στὸ τέλος τῆς διηγήσεως· «Ἀδύνατόν ἐστιν ἄλλως μετανοῆσαι, εἰμὴ διὰ τοῦ σώματος, μεθ' οὗ ἡμαρτες». Ἄς δοῦμε ὅμως ἀπὸ κοντὰ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ περιστατικοῦ.

«Ἐν τοῖς χρόνοις Ἡρακλείου τοῦ Βασιλέως καὶ Νικήτα Πατρικίου, ἐν Ἀφρικῇ θαῦμα γέγονε τοιοῦτον. Ταξεώτης τις ἦν ἐν τῇ πόλει Καρθαγένῃ· θανατικοῦ δὲ καταλαβόντος τὴν πόλιν, ἀπήει ἐν τῷ ἰδίῳ προαστείῳ μετὰ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ, ὡς δῆθεν φεύγων τὸν θάνατον. Ἄλλ' ὁ διάβολος, ρίψας αὐτὸν εἰς ἀμαρτίαν, παρεσκεύασε μοιχεῦσαι τὴν γυναῖκα τοῦ γεωργοῦ αὐτοῦ· εἶπα, κρουσθεὶς ἐπὶ τοῦ βουβῶνος, ἐτελεύτησε καὶ μετὰ τρεῖς ὥρας ἤρξατο κράζειν ἐκ τοῦ τάφου· «Ἐλεήσατέ με»· καὶ ἀνοίξαντες εὔρον αὐτὸν ζῶντα, καὶ οὐκ ἠδύνατο λαλῆσαι. Θαλάσσιος δέ, ὁ Πάπας Ἀφρικῆς, παρεμυθήσατο αὐτόν· καὶ μετὰ τέσσαρας ἡμέρας διηγήσατο ὅτι, ἐν τῷ μέλλειν ἐξελθεῖν τὴν ψυχὴν μου, ἐώρων Αἰθίοπας τινὰς φοβερῶς παρισταμένους μοι· καὶ μετὰ ταῦτα εἶδον νεανίσκους δύο ὡραίους ἐλθόντας, ἐφ' οἷς ἐχάρη μου ἡ ψυχὴ· καὶ λαβόντες με οἱ νεανίσκοι ἀνέβαινον ἐν τῷ οὐρανῷ. Τὰ γοῦν τελώνια τῶν Αἰθίοπων ἐξήταζον πᾶσαν ἀμαρτίαν μου·

²¹ Περισσότερα βλ. στὸ ἀνάτυπό μου *Θάνατος καὶ ἐσχατολογία*. Μιὰ ὀρθόδοξη ἀποψη ζωῆς, Ἀθήνα 1992.

ἄλλο τοῦ ψεύδους, ἄλλο τοῦ φθόνου, ἄλλο τῆς πλεονεξίας. Ἐντετίθουν δὲ οἱ Ἄγγελοι τὰς ἀγαθὰς μου πράξεις.

Ὅτε δὲ ἀνέβημεν εἰς τὴν πύλιν τοῦ οὐρανοῦ, συνήνητησεν ἡμῖν τὸ τῆς πορνείας τάγμα καὶ προὔβαλλοντο τὴν πρὸ βραχέος μοιπραχθεῖσαν μοιχείαν· καὶ νικήσαντες, κατέσπασάν με εἰς τὰ κατώτερα τῆς γῆς, ἔνθα αἱ τῶν ἀμαρτωλῶν ψυχαὶ κολάζονται, περὶ ὧν ἀδυνατεῖ γλῶσσα διηγήσασθαι. Θρηνοῦντι δέ μοι, ἐφάνησαν οἱ δύο νεανίσκοι, οἷς κλαίων ἔλεγον· «Ἐλεήσατέ με, ἵνα μετανοήσω». Τότε λέγει ὁ εἷς τῶ ἐτέρῳ· «Ἀντιφωνεῖς αὐτῷ, ἵνα μετανοήσῃ»; Ὁ δὲ λέγει· «Ἀντιφωνῶ». Τότε ἀναγαγόντες με, εἰσήγαγον ἐν τῷ τάφῳ καὶ εὗρον τὸ σῶμά μου ὡς πηλὸν καὶ βόρβορον, καὶ οὐκ ἠθέλον εἰσελθεῖν. Οἱ δὲ εἶπόν μοι· «Ἀδύνατόν ἐστιν ἄλλως μετανοῆσαι, εἰ μὴ διὰ τοῦ σώματος, μεθ' οὗ ἡμαρτες». Τότε οὖν εἰσῆλθον, καὶ ψυχωθέντος τοῦ σώματος, ἠρξάμην βοᾶν. Ταῦτα εἰπὼν, καὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας ἐπιβιούς ἄσιτος, κλαίων καὶ ὀδυρόμενος, πάλιν ἐκοιμήθη».

Ἀρχαῖες ὑποθήκες γιὰ τὴν συνεργία Ποιμαντικῆς καὶ ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου

Τὸ ἴδιο ἀκριβῶς μπορεῖ νὰ ἰσχύει -στὴ γενική του ἀρχή- καὶ γιὰ τὴν συνεργασία τῆς Ἐκκλησίας, τῆς Ἱατρικῆς, τῆς Ψυχιατρικῆς καὶ ἄλλων Ἐπιστημῶν, σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὸ ποιμαντικὸ ἔργο. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ Ἀπόκριση 327 ποὺ ἔδωσε ὁ Μεγάλος Γέροντας Βαρσανούφιος στὸν Δωρόθεο, στὸν ὁποῖο εἶχε ἐμπιστευθεῖ τὴ διακονία τοῦ νοσοκομείου. Ἐκεῖνος τὸν εἶχε ἐρωτήσῃ ἂν θὰ ἔπρεπε, διαβάζοντας μερικὰ ἱατρικὰ βιβλία, νὰ ἐφαρμόζει κιάλας τίς γνώσεις ἢ νὰ τὰ ἀποφεύγει ὡς περισπῶντα τὸν νοῦν κ.λπ. Νομίζω, ὅτι τὸ παράδειγμα αὐτὸ μᾶς βοηθάει καὶ γενικὰ ὡς πρὸς τὴν συνεργασία αὐτὴ ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν ὠφέλεια ποὺ μπορούμε νὰ ἀποκομίσουμε ἀπὸ τὸ ἐκπαιδευτικὸ πρόγραμμα ποὺ παρακολουθοῦμε. Παραθέτουμε εὐθύς ἀμέσως Ἐρώτηση καὶ Ἀπόκριση.

Δωρόθεος: Ἐπειδὴ μὲ ἀξιῶσατε νὰ βρισκομαι σ' αὐτὴ τὴ διακονία τοῦ νοσοκομείου, δήλωσέ μου, πάτερ, ἐὰν πρέπει νὰ διαβάζω μερικὰ ἱατρικὰ βιβλία καὶ νὰ τὰ μαθαίνω μόνος μου ἢ εἶναι προτιμότερο ν' ἀμεριμνήσω ἀπὸ

²² ΚΗ' τοῦ μηνός, σ. 210-211. Μεταγλωττισμένο τὸ κείμενο βρίσκεται στὶς Διηγήσεις φοβερῆς

αὐτά, ἐπειδὴ ἀποσποῦν τὸν νοῦ, καὶ νὰ τὰ ἀποφύγω, μήπως καὶ μοῦ γεννήσουν κενοδοξία, ὅτι τάχα νήφω, ἀρκούμενος στοὺς λόγους ποὺ γνωρίζω, καὶ νὰ παρέχω ἀπλῶς περιποίηση μὲ λάδι καὶ φωτιά καὶ ἐπιχρίσματα καὶ τὰ παρόμοια, τὰ ὁποῖα κάμνουν καὶ ἐκεῖνοι ποὺ δὲ διαβάζουν. Τί νὰ κάνω λοιπόν; Διότι τρέμει ἡ καρδιά μου σ' αὐτὴ τὴ διακονία, μήπως ἀμαρτήσω σ' αὐτὴ καὶ προσθέσω στὰ πάθη μου καὶ ἄλλες ἀμαρτίες.

Βαρσανούφιος: Ἐπειδὴ δὲν φθάσαμε ἀκόμα στὴν τελειότητα, γιὰ νὰ ἀπαλλαγοῦμε ἐντελῶς ἀπὸ τὴν αἰχμαλωσία τῶν παθῶν, συμφέρει περισσότερο νὰ μελετᾶμε τὰ ἰατρικὰ παρὰ τὰ πάθη, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ἔχουμε τὴν ἐλπίδα σ' αὐτά, ἀλλὰ στὸ Θεὸ ποὺ θανατώνει καὶ ζωοποιεῖ, ποὺ λέγει· «ἐγὼ θὰ ἐπιφέρω τὸ χτύπημα καὶ ἐγὼ θὰ δώσω τὴ θεραπεία» (Δευτερονόμιον λβ' 39). Διαβάζοντας λοιπὸν αὐτὰ ἢ καὶ ἐρωτώντας μερικοὺς γι' αὐτά, μὴ ξεχνᾶς ὅτι δὲ γιαιτρεύεται κανεὶς χωρὶς τὴ βοήθεια τοῦ Θεοῦ. Αὐτὸς ποὺ ἐπιβάλλει λοιπὸν τὸν ἑαυτό του ὀφείλει νὰ τὸν ἐπιβάλλει στὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, καὶ αὐτὸ τὸν βοηθᾶ. Ἡ ἰατρικὴ τέχνη δὲν ἐμποδίζει κάποιον νὰ θεοσεβεῖ, ἀλλὰ νὰ τὴν ἔχεις ὅπως τὰ ἐργόχειρα τῶν ἀδελφῶν. Κάμνε μὲ φόβο Θεοῦ αὐτὸ ποὺ κάνεις καὶ θὰ προστατεύεσαι μὲ τὶς προσευχὰς τῶν ἀγίων. Γένοιτο²³.

Γιὰ τὸν τρόπο ἄλλωστε συνεργασίας, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ πνεῦμα μὲ τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ ἀσκοῦμε ὁ καθένας τὸ «ἐργόχειρό» του, ὅπως ἔλεγε ὁ Γέρων Βαρσανούφιος, μᾶς ὁμιλεῖ ἡ ἀφιέρωση τοῦ βιβλίου Ἀρχιεπίσκοπος Λουκᾶς τοῦ σεβαστοῦ καθηγουμένου τῆς Ἱ. Μονῆς Σαγματᾶ πανοσιολογιωτάτου Ἀρχιμανδρίτου π. Νεκταρίου Ἀντωνόπουλου²⁴.

Στοὺς ἰατροὺς ποὺ διακονοῦν
μὲ ἱεροπρεπῆ ἀνταπάρνηση
τὸν πάσχοντα - πεπτωκότα ἄνθρωπο
καὶ στοὺς ἱερεῖς ποὺ φροντίζουν
μὲ ἱατροπρεπῆ ἀφοσίωση τὴν ψυχὴ
καὶ τὸ σῶμα τοῦ πάσχοντα

καὶ ὠφέλιμες τῶν Ἐκδ. Ἱ. Μονῆς Παρακλήτου, Ὁρωπὸς Ἀττικῆς 1992, σ. 82-85

²³ Ἡ μετάφραση εἶναι τῆς θεολόγου Σταυρούλας Ζαχαριάδου στὴν ἔκδοση τῶν Ἐρωταποκρίσεων, Βαρσανουφίου καὶ Ἰωάννου, «Φιλοκαλία τῶν Νηπτικῶν καὶ Ἀσκητικῶν», τ. 10B, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 172-175.

²⁴ Ἐκδ. Ἀκρίτας, Νέα Σμύρνη 1999, σ. 7.

ἀλλὰ ἀνισταμένου ἀνθρώπου.

Αὐτὰ τὰ δύο ἐπίθετα ἱεροπρεπῆς (αὐταπάρνηση τῶν ἱατρῶν) καὶ ἱατροπρεπῆς (ἀφοσίωση τῶν ἱερέων), μᾶς ἀνοίγουν ἕναν ὁλόκληρο κόσμον ἀνταλλαγῶν, ἐμβολιασμῶν καὶ μεταβολισμῶν. Τί λέω κόσμος; Προτιμότερο θὰ ἦταν νὰ πῶ κόσμους. Ἐλλωστε ἕνα παλαιότερο ἄρθρο μου στὸν «Ἐφημέριο», γιὰ τὶς σχέσεις Ποιμαντικῆς καὶ Ψυχολογικῶν Ἐπιστημῶν, τὸ εἶχα ἐπιγράψει «Περιπέτειες σὲ δύο κόσμους»²⁵.

Αὐτὸ πού θὰ ἤθελα νὰ τονίσω, καὶ εἶναι γιὰ ὅλους μας πρωταρχικῆς σημασίας, εἶναι κυρίως ἡ δυνατότητα ὄχι τόσο οἱ ποιμένες νὰ γίνουν ψυχίατροι καὶ θεραπευτὲς μὲ τὴν τρέχουσα ἔννοια καὶ οἱ ψυχίατροι ποιμένες, ὅσο τὸ νὰ ἀναζητήσουν τί στὴν ἐπιστήμη καὶ στὴν τέχνη τοῦ ἄλλου εἶναι σημαντικό γιὰ τὴν θεραπευτικὴ διαδικασία καὶ νὰ μπορέσουν νὰ τὸ υἰοθετήσουν καὶ νὰ τὸ προσλάβουν, καθ' ὅτι «τὸ ἀπρόσληπτον καὶ ἀθεράπευτον»²⁶.

Ὅλοι ἔχουν κάτι νὰ προσφέρουν καὶ πολλές φορὲς οἱ πιὸ ξένοι κάτι ἴσως πολυτιμότερο, ἂν καὶ δὲν χρειάζεται νὰ γίνονται τέτοιου τύπου συγκρίσεις. Στὴ γέννηση τοῦ Χριστοῦ, γιὰ παράδειγμα, ὅλοι προσέφεραν κάτι· καὶ οἱ ποιμένες καὶ ἡ γῆ καὶ οἱ ἄγγελοι καὶ ἡ Θεοτόκος ἀλλὰ καὶ οἱ Μάγοι - αὐτὰ πού ὀνομάζουμε τὰ δῶρα τῶν Ἐθνῶν -, καὶ μάλιστα μὲ ἄκρα ταπείνωση καὶ ὑπακοὴ στὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Ἀκολούθησαν σὲ πρώτη φάση τὰ σημάδια τῶν βιβλίων τους καὶ στὴ συνέχεια τὶς ὁδηγίες τοῦ ἀγγέλου.

Ἐμφίδρομη μεθοδολογία: ἐποπτεία καὶ παραπεμπτικότητα

Σήμερα γνωρίζουμε ὅλοι λεπτομερῶς, μὲ πόση ἐπιμέλεια

²⁵ . Βλ. περ. «Ὁ Ἐφημέριος» 1, 15 Ἰουνίου 1993, σ. 168-169, 184-185.

²⁶ Ἐδῶ ἀναφερόμαστε σὲ μία θεμελιώδη ποιμαντικὴ ἀρχή, τὴν «ἀρχὴ τῆς προσλήψεως» στηριζόμενη στὴ διατύπωση τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου «τὸ γὰρ ἀπρόσληπτον ἀθεράπευτον». Περισσότερα βλ. στὴ διδακτορικὴ μου διατριβὴ *Ποιμαντικὴ προετοιμασία τῶν μελλονύμφων*, Ἀθήναι, Ε.Κ.Κ.Ε., 1971, σ. 34. Γιὰ τὴν δυνατότητα νὰ συνυπάρχουν στὸ ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπο, τοῦ ὀρθοδόξου κληρικοῦ, ὁ ποιμένας καὶ ὁ θεραπευτής, βλ. τὸ βιβλίο τοῦ π. Ἰαδαμαντίου Αὐγουστίνου, *Ποιμένας καὶ θεραπευτής*. Ζητήματα ποιμαντικῆς ψυχολογίας καὶ ποιμαντικῆς πρακτικῆς, Νέα Σμύρνη, ἐκδ. «Ἀκρίτας», 1999 καὶ τὸν ἐκεῖ πρόλογό μου σ. 13-16.

έτοιμάζονται για την άσκηση του επαγγέλματός τους οί εκπρόσωποι τῶν ἰατρικῶν καὶ τῶν ψυχολογικῶν ἐπαγγελμάτων. Ἀφιερώνουν πολλές ὥρες μαθητείας, διδακτικῆς ἀνάλυσης καὶ ἐποπτείας. Ὅλα γίνονται μὲ ἀυστηρότητα, μὲ ἐξετάσεις, μὲ ἐπιμονὴ καὶ καρτερία. Ἡ ἐποπτεία καὶ στὴν προετοιμασία καὶ κατὰ τὴν ἀσκηση εἶναι ὄρος ἀπαράβατος καὶ κατὰ τὴν ἀσκηση τοῦ ἐπαγγέλματος τηροῦνται ἐπίσης κάποιες ἀρχές δεοντολογικῆς μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς παραπεμπτικότητος. Ὅπου καὶ ὅταν κάποιος αἰσθάνεται ὅτι ἡ περίπτωσι ἀφορᾷ κάποιον ἄλλον πιὸ εἰδικό, πιὸ ἔμπειρο, τότε ὁ πρῶτος αἰσθάνεται ὅτι πρέπει νὰ ἀναζητήσῃ βοήθεια ἢ ἐξειδίκευση γιὰ τὸν ἀσθενή του σὲ κάποιον ἄλλο. Ὁ τελευταῖος ἔχει πάντοτε τὴν ὑποχρέωσι νὰ ἐνημερώσῃ τὸν ἀποστείλαντα. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ πρῶτος ἔχει προτεραιότητα στὴ θεραπευτικὴ σχέση.

Ἐστὼ καὶ ἂν δὲν τηροῦνται πάντοτε ὅλες αὐτῆς οἱ ἀρχές καὶ οἱ κανόνες, εἶναι ἐν τούτοις λίαν βοηθητικοὶ γιὰ νὰ προχωρήσῃ ἡ θεραπευτικὴ διαδικασίᾳ. Νομίζω ὅτι οἱ ποιμένες καὶ οἱ λαϊκοὶ συνεργάτες τῆς Ἐκκλησίας θὰ εἶχαν πολλὰ νὰ ὠφεληθοῦν ἀπὸ τὴν τήρησι τῶν ἐν λόγῳ ἀρχῶν καὶ κανόνων. Ἐξ ἄλλου δὲν εἶναι κανόνες ποὺ δὲν ἔχουν τύχει ἐφαρμογῶν στὴν ἱστορία τῆς διαποιμάνσεως. Τόσο ἡ ἐποπτεία ὅσο καὶ ἡ παραπεμπτικότητι διαζωγραφοῦνται συχνὰ σὲ βιβλία, στὰ ὁποῖα ἀναγράφονται ἱστορίες γερόντων ἢ περιστατικὰ ἀπὸ βίους ἁγίων καὶ ἄλλων ποιμένων τῆς Ἐκκλησίας μας.

α'. Ἐποπτεία

Ἐποπτεία, ἔστω ἔμμεσι, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι δὲν ἀπευθύνθηκε ἄμεσα στὸν ἐποπτεύοντα ὁ συγκεκριμένος μοναχός, βλέπουμε στὴ διήγησι ποὺ βρίσκειται στὸν Α' τόμο τῆς Φιλοκαλίας, στὸν περὶ διακρίσεως λόγο τοῦ Ἀββᾶ Κασσιανοῦ καὶ συγκεκριμένα στὸ περιστατικὸ ποὺ διηγεῖται ὁ Ἀββᾶς Μωϋσῆς γιὰ τὸν Ἀββᾶ Ἀπολλῶ ὡς πρὸς τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἐξαγορεύσεως τῶν λογισμῶν σὲ «γέροντες πνευματικοὺς καὶ διάκρισιν ἔχοντας». Ἡ διήγησι ἀρχίζει μὲ τὸν ἐξῆς ἐπιγραμματικὸ τρόπο.

«Καλὸν μὲν ἐστι, μὴ ἀποκρύπτειν τοὺς ἰδίους λογισμοὺς ἀπὸ τῶν πατέρων· οὐ μέντοι τοῖς τυχοῦσι λέγειν· ἀλλὰ καὶ γέρουσι πνευματικοῖς καὶ διάκρισιν ἔχουσιν ἐξαγγέλλειν, οὐχὶ τοῖς διὰ χρόνον πεπολιωμένοις. Ἐπειδὴ

πολλοὶ πρὸς τὴν ἡλικίαν ἀποβλέποντες καὶ τοὺς ἑαυτῶν λογισμοὺς ἐξιπόντες, ἀντὶ θεραπείας εἰς ἀπόγνωσιν διὰ τῆς ἀπειρίας τῶν ἀκουόντων ἐνέπεσον»²⁷.

Ὁ μὴ διακριτικὸς γέροντας, ποὺ γέρασε χωρὶς νὰ βάλει μυαλὸ «ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ οὐκ ἐδιδάχθη»- ὀδηγεῖ λόγῳ τῆς ἀπειρίας του σὲ ἀπόγνωση αὐτοὺς ποὺ δέχεται. Τοὺς δέχεται, δηλαδή, χωρὶς νὰ τοὺς «ὑποδέχεται» Ἐντὶ νὰ πάρει πάνω του τοὺς πειρασμοὺς τῶν ἀδελφῶν, νὰ τοὺς ἐνθαρρύνει κι ἂν δὲν μπορεῖ νὰ τὸ κάνει, τουλάχιστον νὰ τοὺς ὑπομένει, ἐκεῖνος τοὺς ἐμβάλλει εἰς ἀπόγνωσιν καὶ τοὺς καταισχύνει. Ἐνῶ ὁ μοναδικὸς λόγος ποὺ ὁ «γέροντας» θὰ ἔπρεπε νὰ προσφέρει εἶναι «μόνον μὴ ἀπογνῶς» (ἰ. Χρυσόστομος), ὁ ἀδιάκριτος γέροντας ὀδηγεῖ στὴν ἀπελπισία αὐτοὺς ποὺ τόλμησαν νὰ τὸν συμβουλευθοῦν γιὰ τὴ σωτηρία τους.

Στὶς περιπτώσεις αὐτὲς καὶ ἐπειδὴ στὰ ζητήματα τῆς πνευματικῆς ζωῆς καὶ τῆς καθοδηγήσεως ὁ καθένας μας δὲν εἶναι ἀνεξέλεγκτος ὥστε «νὰ κάνει τοῦ κεφαλιοῦ του», παρατηρεῖται πολλὲς φορὲς μία διορθωτικὴ παρέμβαση τοῦ Θεοῦ, ἄμεση ἢ ἔμμεση, ποὺ ἐπαναφέρει στὴν τάξη καὶ ὀδηγεῖ σὲ ἐπίγνωση τὸν «ἄπειρο» γέροντα καὶ σύμβουλο. Συναντᾶμε, δηλαδή, μιὰ παράδοξη ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τῆς «ἐξειδιοποίησεως». Ἐπειδὴ ὁ «γέροντας» δὲν ξέρεῖ ἢ δὲν μπορεῖ νὰ πάρει ἐπάνω του τοὺς λογισμοὺς, τοὺς πειρασμοὺς, τὰ λάθη τῶν ἄλλων καὶ τοὺς ἀπελπίζει καὶ τοὺς περιφρονεῖ, ὁ Θεὸς ἐπιτρέπει νὰ μεταστραφοῦν οἱ πειρασμοὶ καὶ νὰ τεθοῦν ἐπάνω τους, γιὰ τὸ συμφέρον τους, ὥστε νὰ καταλάβουν ἐπὶ τέλους τί ἔκαναν φερόμενοι κατ' αὐτὸν τὸν ἀφιλόνητο τρόπο. Ἡ «ἐξειδιοποίηση» πραγματοποιεῖται τελικὰ ἔτσι κι ἄλλιῶς, θετικὰ ἢ ἀρνητικὰ²⁸. Οἱ «Γέροντες» προλαβαίνουν, ἀσκοῦνται καὶ ἀσκοῦν θετικὰ τὸ ἔργο τους.

β'. Παραπεμπτικότητα

Γιὰ τὴν παραπεμπτικότητα «παραπέμπω» σὲ «διήγησι περὶ ἀγάπης πάνυ ὠφέλιμον» ποὺ βρίσκεται στὸ Μηναιῖο τοῦ Σεπτεμβρίου, (8 τοῦ μηνός),

²⁷ Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν, τ. Α' (ἔκδ. «Ἀστέρως»), 5 1982), σ. 90. Ἡ ὅλη διήγησι βρίσκεται στίς σ. 90-92..

στην οποία αναφέρεται ή περίπτωση τής φιλίας ιερέως μετ' εὐλαβοῦς διακόνου. Διὰ «δαιμονικῆς σκαιότητος» ή φιλία γύρισε σέ ἔχθρα καί «ἐπί πολὺ ἔμειναν ἀδιάλλακτοι». Συνέβη μάλιστα νὰ πεθάνει ὁ ἱερεὺς ὑπάρχοντος αὐτοῦ τοῦ μίσους. Ὁ διάκονος λυπόταν πὺν δὲν διέλυσε τὴν ἔχθρα ἐνῶ ζοῦσε ὁ ἱερέας. Ἐκμυστηρεύτηκε, λοιπόν, σέ κάποιον ἀπὸ τοὺς διακριτικούς τὸ γεγονός, ὁ ὁποῖος καί τὸν παρέπεμψε σέ κάποιον ἄλλο στήν ἔρημο, κι ἐκεῖνος μὲ τὴ σειρά του τοῦ ὑπέδειξε ν' ἀπευθυνθεῖ σ' ἕναν τρίτο στήν πόλη (ή διήγηση τὸν ὀνομάζει Νικήτα Χαρτουλάριο), τὸν ὁποῖο καί συνάντησε. Ἀκολουθοῦν διάφορες θαυμαστὲς ἐπισκέψεις σέ ἐκκλησίες τῆς περιοχῆς.

Σέ μία ἀπ' αὐτὲς ἀναγνωρίζεται στή δεξιὰ χορεία ὁ ἐκδημήσας ἱερεὺς. Τὸν καλεῖ λοιπόν ἔξω ὁ διάκονος μὲ τὸν τρόπο πὺν τοῦ ὑπέδειξε ὁ Χαρτουλάριος καί μὲ ἡρεμῆ φωνή ὁ τελευταῖος τοῦ εἶπε· «Κύριε Πρεσβύτερε, διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ, διὰ τὸ ἀμφοτέρους ἐν τῇ σῇ ἀθρόα μεταβολῇ ἀσυμφώνους μείναι τῷ σφάλματι. Τότε γόνυ ἀμφοτέροι κλίναντες ἐν ἀπλῷ φιλήματι τὴν ἔχθραν διέλυσαν». Ὁ ἱερεὺς πῆρε πάλι τὴ θέση του στή δεξιὰ χορεία καί οἱ δύο ἀνεχώρησαν. Ὁ Χαρτουλάριος διαβεβαίωσε τὸν διάκονο ὅτι αὐτὸ πὺν ἔγινε ὀφειλόταν στήν καθαρότητα τῶν εὐχῶν καί τὴν πρὸς Θεὸν παρησία τοῦ μοναστοῦ, ὁ ὁποῖος «καί νεκρὸν πρὸς εἰρήνην ἐξ-αναστῆσαι δύναται»²⁹.

Στὴ διήγηση αὐτὴ ἀναγνωρίζουμε μία χαρακτηριστικὴ σειρά «παραπεμπτικῶν σημειωμάτων» καί ἐπιστροφῆς πάλι στοὺς πρώτους, μέχρις ὅτου ἐπιτευθεῖ ὁ σκοπὸς γιὰ τὸν ὁποῖον ξεκίνησε αὐτὴ ή διαδικασία.

Συγχωρητικότητα (συν-χωρητικότητα)

Στὴ διήγηση αὐτὴ συναντοῦμε ἀκόμη καί ἕνα μεγάλο σύγχρονο ποιμαντικὸ πρόβλημα, τὴ δυσκολία πὺν ἔχουν οἱ ἄνθρωποι γιὰ νὰ

²⁸ Σχετικὰ παραδείγματα βλ. στίς σελίδες τῆς *Φιλοκαλίας*, πὺν μόλις παραπέμψαμε, καί στὸν Λόγο Ο' τοῦ Ἄββᾶ Ποιμένος στὸ *Γεροντικὸν* (ἔκδ. «Ἀστέρος» ²1970) σ. 91· πρβλ. καί τὸν στ' Λόγο τοῦ ἰδίου Ἄββᾶ στή σ. 85.

²⁹ Η' τοῦ μηνός, σ. 112-114 καί στίς *Διηγήσεις φοβερὲς καί ὀφέλιμες*, ὀ.π. σ. 7-13. Πρβλ. ἀνάλογο περιστατικὸ στή μνήμη τῆς ἀθλήσεως Μοναχοῦ τινος καί Μάρτυρος στὸ Μηναῖον Ὀκτωβρίου ΙΕ', σ. 155-156 καί στίς *Διηγήσεις φοβερὲς καί ὀφέλιμες*, ὀ.π., σ. 31-34.

συγχωρήσουν. Ὁ στίχος τῆς ποιήτριας Μελισσάνθης φαίνεται σὰν νὰ ὑπαγορεύει τρόπον τινὰ τὴ στάση μας·

«τὴ συγγνώμη δὲν ἔδωσα, τὴν ἱκεσία δὲν ἔστερξα».

Μὲ πολλὴ προσπάθεια, ὅπως διαπιστώσαμε στὴ διήγηση, ἐπιτεύχθηκε τὸ ἀκατόρθωτο, γιὰ νὰ δειχθεῖ ἡ σπουδαιότητα τῆς συγγνώμης καὶ γιὰ τὸ πῶς μπορεῖ νὰ χτιστεῖ ἕνας πολιτισμὸς τῆς συγγνώμης, τῆς συγχωρήσεως, τῆς συγχωρητικότητος³⁰.

Μιᾶς συγχωρήσεως ποὺ μπορεῖ νὰ σημαίνει καὶ ἄφεση σὲ ἀδέξιους χειρισμούς, σὲ προσβολές, περιφρονήσεις καὶ δῆθεν αὐτάρκειες. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ συμβαίνει ἐκατέρωθεν, τόσο ἀπὸ τοὺς ψυχιάτρους, τοὺς ψυχολόγους, πρὸς τὴν Ἐκκλησία, ὅσο καὶ ἀντιστρόφως.

Μπορεῖ, ὅμως, νὰ σημαίνει καὶ συν-χώρηση, παράλληλη συμπόρευση· ἀλλὰ καὶ συν-χώρηση, ὅπου κάνεις χῶρο στὸν ἄλλο ὥστε νὰ περιχωρήσει στὸ χῶρο σου, νὰ μπεῖ, δηλαδή, μέσα σου, νὰ μείνει καὶ νὰ συνεργαστεῖ μαζί σου.

Στὴν τελευταία περίπτωση πρέπει νὰ τηροῦνται κάποιοι στοιχειώδεις κανόνες καὶ ἀρχές συγκατοικήσεως γιὰ νὰ εἶναι ἐφικτὴ ἡ παραμονὴ καὶ ἡ σχέση. Ἐνθυμεῖσθε αὐτὸ ποὺ εἶπαμε περὶ συγγενειῶν τῆς Ψυχιατρικῆς μὲ τὴν Ποιμαντικὴ. Χωρὶς, βέβαια, ἀναλογίες, σημεῖο πρὸς σημεῖο θὰ μπορούσε νὰ ἔχει ἐφαρμογὴ ἡ ὑπόδειξη τοῦ Κυρίου ἀναφορικὰ μὲ τὸν φόρο καὶ τὸ νόμισμα τοῦ κήνσου· «ἀπόδοτε οὖν τὰ Καίσαρος Καίσαρι καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ» (Ματθ. κβ' 22).

Ἄφοῦ στὴν ἀρχὴ διακρίνουμε τὰ, ὄχι πάντοτε, εὐδιάκριτα ὅρια, ἅς εὐαίσθητοποιηθοῦμε στὴ συνέχεια νὰ διακρίνουμε τὸ τί μπορεῖ νὰ ἀνήκει σ' ἕναν ἄλλο χῶρο, ὅπως αὐτὸν τῆς Ψυχιατρικῆς καὶ τῶν Ψυχιάτρων, καὶ τί μπορεῖ νὰ μὴν ἀνήκει σ' αὐτόν. Καθὼς ἐπίσης τὸ τί μπορεῖ νὰ ἀνήκει ἢ νὰ μὴν ἀνήκει στὴν Ποιμαντικὴ, στοὺς Πνευματικούς, δηλαδή, καὶ τοὺς ποιμαντικοὺς ἐργάτες.

³⁰ Γι' αὐτὸ τὸ ζήτημα βλ. Α.Μ. Σταυροπούλου, *Si amas veni* (ἑβδομηκοντάκις ἑπτὰ), τοῦ ἰδίου, *Ποιμαντικὴ τῆς καθημερινῆς ζωῆς*, Ἀθήνα 1992, σ. 110-118. Γιὰ περισσότερα βλ. Α.Μ. Σταυροπούλου, *Μνήμη καὶ λήθη στὴ Θεία Λειτουργία*, Ἀθήνα, Ἐκδ. «Λύχνος», 1989, σ. 61-68, 90-99. Μία ψυχοπαιδαγωγικὴ θεώρηση τῆς Συγγνώμης στὶς διαπροσωπικὲς σχέσεις ἐπιχειρεῖ ὁ καθηγητὴς Ἀλέξανδρος Κ. Κακαβούλης στὸ ὁμότιτλο βιβλίο του, Ἀθήνα, Ἑλληνικὰ Γράμματα, 1998.

Ἐκλεκτικὲς συγγένειες

Ἄς δοῦμε ὁμῶς ἀπὸ κοντὰ αὐτὲς τὶς συγγένειες. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ Ποιμαντικὴ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸν ἅγιο Γρηγόριο τὸν Θεολόγο ὡς τέχνη τεχνῶν καὶ ἐπιστήμη ἐπιστημῶν. Μήπως, ὁμῶς, δὲν εἶναι ἐξίσου γνωστὸ ὅτι ἡ Ψυχιατρικὴ εἶναι καὶ αὐτὴ καὶ τέχνη καὶ ἐπιστήμη; Καὶ οἱ δύο τοὺς ἔχουν ὅπωςδήποτε σημεῖο τομῆς τοὺς τὸν ἄνθρωπο. Καὶ οἱ δύο ἔχουν στόχο τὴ θεραπεία του, ὄχι μόνο μὲ τὴ μορφή τῆς ἰάσεως ἀλλὰ καὶ τῆς διακονίας του, δηλαδή νὰ τὸν ὑπηρετήσουν, ἂν δὲν μποροῦν, πάση θυσίᾳ, νὰ τὸν κάνουν καλά. Ἡ Ποιμαντικὴ θέλει νὰ ποιμάνει τὸν ἄνθρωπο, νὰ τὸν φέρει στὴν μία Ποίμνη ὑπὸ τὸν ἕνα Ποιμένα, νὰ σώσει τὸν ἄνθρωπο, νὰ τὸν ἐπαναφέρει δηλαδή ἀσφαλῶς στὸν οἶκο τοῦ πατέρα, τοῦ Θεοῦ Πατέρα. Ἄλλωστε ἡ λέξι σωτηρία ἐρμηνεύεται ὡς ἀσφαλῆς ἐπάνοδος στὴν πατρίδα, στὸ πατρικὸ σπίτι. Σ' αὐτὴ τὴν πορεία τοῦ ὁ ἄνθρωπος ἐκτίθεται σὲ πολλοὺς κινδύνους, πλήττεται ποικιλοτρόπως, πληγώνεται στὴν ὅλη του ψυχοσωματικὴ ἐνότητα. Κινδυνεύει νὰ διασπασθεῖ, νὰ κατακερματισθεῖ, νὰ διχαστεῖ, νὰ περιπέσει σὲ βαθύτατη θλίψη καὶ ἀπόγνωση. Ἡ Ἰατρικὴ μὲ τὶς πολλὰς εἰδικότητες ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποκαταστήσει τὴν ὑγεία στὶς ἄρρωστες περιοχές, χωρὶς νὰ τὶς αὐτονομεῖ. Ὅλα συνέχονται καὶ συμπλέκονται, τὸ ἕνα μὲ τὸ ἄλλο. Ἡ ψυχικὴ ἀρρώστεια βέβαια μὲ τὶς ποικίλες μορφές τῆς, ἐλαφρότερες ἢ βαρύτερες, προσβάλλει τὸν ἄνθρωπο στὸν πυρήνα τῆς προσωπικῆς του ζωῆς, τὸν κάνει νὰ μὴν ἀναγνωρίζει τὸν ἑαυτό του, νὰ χάνεται σὲ βάθη ἀπύθμενα ἀνείπωτης ἀγωνίας ἢ νὰ αἰσθάνεται διωκόμενος καὶ διώκτης, ἀδύνατον ν' ἀναγνωρίσει μιὰ πραγματικότητα ποὺ εἶναι οἰκεία καὶ κοινὴ στοὺς ἄλλους.

Μπροστὰ σὲ τέτοιες δύσκολες καταστάσεις ποὺ ὅλοι μας ἀντιμετωπίζουμε σὲ προσωπικό, οἰκογενειακό, ἢ κοινωνικὸ ἐπίπεδο, ὁ ποιμένας αἰσθάνεται πολλὰς φορὲς ἀμήχανος. Θὰ ἤθελε νὰ γνωρίζει περισσότερο γιὰ τὸ ποιὸς θὰ μπορούσε νὰ ἦταν ὁ καλύτερος τρόπος γιὰ νὰ καταπιαστεῖ καὶ ν' ἀντιμετωπίσει τέτοιες περιπτώσεις ἢ νὰ συμβουλευθεῖ τοὺς οἰκείους αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων. Καὶ ἴσως εἶναι ἐκεῖνες οἱ στιγμὲς ποὺ θὰ πρέπει νὰ ἀναζητήσῃ ἐκείνους ποὺ θὰ μπορούσαν μὲ τὶς εἰδικές τους γνώσεις νὰ τὸν διαφωτίσουν, νὰ τοῦ συμπαρασταθοῦν, νὰ τὸν βοηθήσουν

καὶ νὰ τοῦ προτείνουν τὴ δική τους ἐρμηνεία γι' αὐτὲς τὶς καταστάσεις. Σ' αὐτὰ τὰ σημεία, ἡ ὁμιλία τοῦ καθηγητοῦ κ. Γ. Χριστοδούλου μᾶς βοήθησε νὰ δοῦμε τί εἶναι ἡ Ψυχιατρικὴ καὶ τί μπορούμε νὰ περιμένουμε ἀπ' αὐτὴν ὡς ἐπισημὴ ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς θεράποντες τῆς τοὺς Ψυχιάτρους. Μὲ αὐτὸ τὸ πνεῦμα γίνεται ἄλλωστε ἡ συνάντηση τῆς Ποιμαντικῆς μὲ τὴν Ψυχιατρικὴ σὲ ἐπίπεδο τέχνης καὶ ἐπιστήμης. Ταυτόχρονα, ὅμως, ἐπιτελεῖται συνάντηση καὶ σὲ ἐπίπεδο τῶν ἐκπροσώπων τους, τῶν ποιμένων καὶ τῶν ψυχιάτρων. Καὶ οἱ δύο τους εἶναι ἀλήθεια ὅτι σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις ἔχουν νὰ ποιμάνουν καὶ νὰ θεραπεύσουν «ψυχικά» τὰ ἴδια πρόσωπα. Κάποιες φορές οἱ ψυχιατρικὰ ἀσθενεῖς συμπίπτουν μὲ τοὺς ποιμαινομένους.

Λέγοντας νὰ θεραπεύσουν ψυχικά ἐδῶ ἐννοοῦμε ἀπλὰ νὰ ἐπιχειρήσουν νὰ θεραπεύσουν καὶ νὰ ἀποκαταστήσουν τὶς διαταραχὲς ποὺ ἐμφανίζει, αὐτὸ ποὺ ὀνομάζουμε ἀνθρώπινο ψυχισμό, ψυχικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὶς συνέπειες ποὺ αὐτὲς ἐπιφέρουν στὶς σχέσεις τοῦ συγκεκριμένου ἀσθενοῦς μὲ τὸν ἑαυτό του, τοὺς ἄλλους καὶ μὲ τὸ Θεό. Μιὰ ἄρρωστη ψυχικὴ ζωὴ ἐπηρεάζει ὅλες αὐτὲς τὶς σχέσεις. Ὅπως ὅποτε εἶναι καλὸ νὰ διευκρινιστεῖ τί εἶναι ὑγιές, ὀμαλὸ καὶ παθολογικό, γιὰ νὰ ξέρουμε γιὰ ποιά ὑγεία καὶ ὀμαλὴ ψυχικὴ ζωὴ μιλοῦμε καὶ γιὰ ποιά ἀποκατάσταση τῆς ψυχικῆς ζωῆς καὶ ὑγείας. Πολὺς λόγος καὶ πολλὴ συζήτηση καὶ πολὺς θόρυβος γίνεται τελευταῖα γύρω ἀπ' αὐτὰ τὰ ζητήματα. Γιὰ τὸ ποῖο εἶναι ἐνδεχομένως τὸ ἀντικείμενο τῆς Ψυχιατρικῆς καὶ τί ἔχουν νὰ ποῦν οἱ ψυχίατροι στὴν Ποιμαντικὴ. Ἄν μπορούν οἱ ψυχίατροι νὰ συνεργαστοῦν μὲ τοὺς ἱερεῖς καὶ τὸ ἀντίστροφο ἂν οἱ μὲν παρεμβαίνουν στὸ ἔργο τῶν δέ ἂν οἱ ποιμένες μπορούν νὰ πληροφορήσουν τοὺς ψυχιάτρους γιὰ θέματα ποὺ θὰ ἦταν χρήσιμα γιὰ τὴν καλὴ ἐξέλιξη τῆς θεραπείας τῶν πελατῶν τους.

Νομίζω, ὅτι στόχος τοῦ παρόντος ἐκπαιδευτικοῦ προγράμματος εἶναι νὰ δώσουμε τὴ δυνατότητα στοὺς ψυχιάτρους νὰ μᾶς ἐνημερώσουν γιὰ ἐκεῖνα ποὺ θεωροῦν οἱ ἴδιοι σημαντικὰ καὶ ποὺ συναντοῦν κατὰ τὴν ἄσκηση τοῦ ἐπαγγέλματός τους. Νὰ μιλήσουν γιὰ ἐκεῖνα τὰ ψυχιατρικὰ προβλήματα ποὺ δυσκολεύουν σημαντικὰ τὴ ζωὴ τῶν πασχόντων καὶ γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὀποῖο τὰ ἀντιμετωπίζουν. Νὰ μᾶς ποῦν πῶς κάνουν τὴ διάγνωση γιὰ συγκεκριμένα νοσήματα καὶ ποιά εἶναι τὰ χαρακτηριστικὰ τους γνωρίσματα. Πῶς, λαμβάνοντας ὑπόψη τὸ ἱστορικὸ τοῦ ἀσθενοῦς, προβλέπουν καὶ τὸν

τρόπο τῆς θεραπείας του. Νὰ μᾶς ποῦν τί πρέπει ἕνας ποιμένας νὰ προσέχει στὴ συμπεριφορὰ αὐτῶν ποὺ ἔρχονται νὰ τὸν ἐπισκεφθοῦν εἴτε γιὰ νὰ ζητήσουν τὴ συμβουλή του εἴτε γιὰ νὰ ἐξομολογηθοῦν. Πῶς εἶναι δυνατὸν αὐτός, ὁ ποιμένας, νὰ ἀντιμετωπίσει τέτοιου εἴδους περιστατικά, χωρὶς βέβαια νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὴ δική του πνευματικὴ καὶ ποιμαντικὴ ἀποστολὴ καὶ χωρὶς νὰ ἀναλάβει ρόλο ψυχιάτρου.

Αὐτὸ εἶναι ἀναγκαῖο ἰδιαίτερα σήμερα, γιὰτὶ στὴν κοινωνία μας ὄλο καὶ πληθαίνουν οἱ περιπτώσεις τῶν ψυχικὰ διαταραγμένων ἀτόμων καὶ θὰ πληθαίνουν, δυστυχῶς, ἀκόμη περισσότερο στὸ μέλλον. Ἐκτενέστερα διαπιστώνεται ἔξ ἄλλου ὅτι ἕνας πολὺ μεγάλος ἀριθμὸς ἀτόμων, προσέρχεται στὴν Ἐκκλησία καὶ ἔχουμε περιπτώσεις πολλῶν ἐξ αὐτῶν ποὺ ἐμφανίζουν τέτοιου τύπου διαταραχὲς καὶ ἀναζητοῦν τὴ βοήθεια τοῦ ἱερέως στὴν ἐπίλυση προβλημάτων ποὺ δὲν ἀνάγονται μόνο στὴν πνευματικὴ σφαίρα ἀλλὰ ἐγγίζουσι τὴν ψυχιατρικὴ πρακτικὴ. Στους ἀνθρώπους, λοιπόν, ποὺ συχνάζουσι στὶς ἐκκλησίες, θὰ συναντοῦμε ὄλο καὶ πιὸ συχνὰ τέτοια ἄτομα καὶ ὀφείλουμε νὰ εἴμαστε σὲ θέσιν νὰ τὰ ἀντιμετωπίζουμε σωστὰ καὶ νὰ ξέρουμε τί μπορούμε νὰ περιμένουμε ὅταν κρίνουμε ὅτι εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ τὰ παραπέμψουμε σὲ ἐπιστήμονες, ἰδιαίτερα τῶν ψυχολογικῶν, ψυχοθεραπευτικῶν καὶ ψυχιατρικῶν ἐπαγγελμάτων.

Παράλληλα, βέβαια, εἶναι δυνατὸ νὰ ὑπάρξει μία ἀμφίδρομη ἐπικοινωνία καὶ νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ συνάντησις τῶν ὁμιλητῶν ψυχιάτρων μὲ τοὺς κληρικοὺς καὶ τὰ λαϊκὰ στελέχη τῆς Ἐκκλησίας μας καὶ νὰ πληροφορηθοῦν καὶ αὐτοὶ ἀπὸ πρῶτο χέρι, ὄχι μόνον ἀπαντήσεις σὲ ἀπορίες καὶ ζητήματα ποὺ προκύπτουσι ἀπὸ τὴν ποιμαντικὴν πράξιν, ἀλλὰ καὶ ἀπόψεις καὶ θέσεις γιὰ τὸ πῶς ἡ Ἐκκλησία ἀντιλαμβάνεται ὄλα αὐτὰ τὰ ζητήματα. Τί σημαίνει παθολογικὸ γιὰ τὴ Θεολογία, ποιά εἶναι τὰ πάθη καὶ πῶς τὰ ἀναλύουμε καὶ τὰ θεραπεύουμε μὲ τίς πρακτικὰς ποὺ ἐπὶ αἰῶνες ἐφαρμόζει ἡ Ἐκκλησία. Νὰ μάθουν, δηλαδή, καὶ αὐτοὶ τὸ τί γίνεται στὸ χῶρον τῆς Ἐκκλησίας καὶ νὰ ἐκτιμήσουν τίς ἀπόψεις τῆς. Μὴν ξεχνοῦμε ὅτι πρόκειται γιὰ μία συνάντησις τῆς Ποιμαντικῆς μὲ τὴν Ψυχιατρικὴν ἀλλὰ καὶ τῆς Ψυχιατρικῆς τελικὰ μὲ τὴν Ποιμαντικὴν.

Ἐδῶ θὰ εἶναι πολὺ χρήσιμη μία ἀντίδοσις τῶν στοιχείων ποὺ κατέχει ἡ Ἐκκλησία, ἡ Θεολογία, πρὸς τὴν Ψυχιατρικὴν ἐπιστήμην. Ἐὰν παραμείνει

έτεροβαρής ή ανταλλαγή στοιχείων και ύπάρξει ροή πληροφοριών μόνον εκ τής Ψυχιατρικής προς την Θεολογία, ή τελευταία, ή Ψυχιατρική, δηλαδή, θα στερείται πορισμάτων και θα άγνοεί θεμελιώδη άνθρωπολογικά στοιχεία που συνιστούν τον ποιμαινόμενο υπό τής Έκκλησίας άνθρωπο, ή και θα σχηματίζει μία τελείως ή σχετικώς έσφαλμένη εικόνα γι' αυτόν, που πιθανόν να φέρνει περισσότερο ή λιγότερο τά σημάδια και τò βάρος τών προκαταλήψεων τών διαφόρων ψυχολογικών σχολών ως προς τόν θρησκευόμενο άνθρωπο. Η προσφορά τών ποιμαντικών άνθρωπολογικών στοιχείων θα βοηθήσει τους ψυχιάτρους στον σχηματισμό μιās καθαρότερης εικόνας για τόν ποιμαινόμενο πιστό άνθρωπο, ó όποιος τυχόν θα έπιδίωκε την βοήθεια τής Ψυχιατρικής για την επίλυση προβλημάτων που άνάγονται στη σφαίρα της.

Θά ήταν χρήσιμη, για παράδειγμα, ή συνεργασία και του ψυχιάτρου με έναν ιερέα προκειμένου να κατανοήσει ó τελευταίος τυχόν άσυνήθιστες θρησκευτικές ιδέες που έμφανίζει ένας άσθενής του ή να παραπέμψει σε έναν έξομολόγο όταν ή φύση τών ένοχών που παρουσιάζει κάποιος ξεφεύγουν από τò ψυχολογικό επίπεδο και απαιτούν μία θρησκευτικού τύπου καταλλαγή, μέσω τής συμφιλίωσης που παρέχει τò μυστήριο τής ί. έξομολογήσεως. Θά ήταν καλό για τόν άσθενή ó ίατρος του να τόν παραπέμψει, εάν χρειαστεί, εκεί όπου είναι δυνατή ή επανένταξή του σε μία εκκλησιαστική κοινότητα, από την όποία αισθάνεται ότι είναι άποκομμένος ένεκα ήθικών παραπτωμάτων, για τά όποια έχει τύψεις, και καμία ψυχιατρική άπαλλακτική διαβεβαίωση δέν είναι ίκανή να του χαρίσει την λύτρωση ή τουλάχιστον την ψυχική ήρεμία χωρίς την άποκατάσταση μιās σχέσης άλλου τύπου.

Άλλά και σε θεωρητικότερο επίπεδο, για να επανέλθουμε σ' αυτό, θα ήταν χρήσιμη ή ανταλλαγή άπόψεων και ή από κοινού διερεύνηση τών θέσεων τής Έκκλησίας για την ψυχική άσθένεια. Στις τόσες και ποικίλες θεωρίες που κατά καιρούς έχουν προταθεί για τή φύση και την αιτία τών ψυχικών άσθενειών εκ μέρους τών ψυχιάτρων ή για τή θεραπεία τους θα ήταν βοηθητικό να γνωρίσουμε τις γνώμες τών Πατέρων, ιδιαίτερα τών Έλλήνων Πατέρων, μιās και αυτοί ανήκουν στην πολιτιστική κληρονομιά μας. Αυτό ήταν εκείνο, άλλωστε, που μάς ώθησε να συμπεριλάβουμε τή

μελέτη τους ως βασική πτυχή στο έρευνητικό μας πρόγραμμα, στο οποίο αναφερθήκαμε. Άς μου επιτραπεί να προσθέσω, λοιπόν, επιγραμματικά ολίγες γενικές σκέψεις ως προς τη στάση τους σε θέματα ψυχικής ζωής και υγείας.

Ἡ συμβολή τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας

Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὰ μέσα τῆς ἐποχῆς τους ἐμβάθυναν στὴν ψυχικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀντλήσαν πληροφορίες καὶ στοιχεῖα ἀπὸ τὴ σύγχρονή τους ἐπιστῆμη γιὰ νὰ γνωρίσουν καλύτερα τὸν ἄνθρωπο. Ὡς πηγὴ χρησιμοποίησαν ἐπίσης τὴ δική τους ἐμπειρία μὲ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὴν προσπάθεια γνωριμίας τοῦ ἑαυτοῦ τους. Ἡ αὐτογνωσία («τὸ γὰρ ἑαυτὸν ἐπιγνῶναι»), ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται ὡς τὸ «τέλος τῆς τῶν ἀρετῶν ἐργασίας» (Νικήτας Στηθαῖος), δὲν συντελεῖ, ὅμως, μόνο στὴ γνώση καὶ τὴν ἐπίγνωση τοῦ ἑαυτοῦ μας. Μᾶς ἀνοίγει, μὲ τὸν δικό της τρόπο, στὴ γνώση τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, τοῦ κόσμου καὶ τοῦ Θεοῦ. Γίνεται, δηλαδή, ἑτερογνωσία, κοσμογνωσία καὶ θεογνωσία. Ὁ ἀββᾶς Ἰσαάκ ὁ Σύρος ὑποστηρίζει «Τῶ γνόντι ἑαυτόν, ἡ γνῶσις τῶν πάντων δίδοται αὐτῶ. Τὸ γὰρ γινώσκειν ἑαυτόν, πλήρωμα τῆς γνώσεως τῶν ἀπάντων ἐστὶ». Ὁ δὲ ὅσιος Νεῖλος ὁ Ἀσκητὴς συμπληρώνει· «Ὅταν δὲ σαυτὸν γνῶς, τότε δυνησὴ καὶ Θεὸν ἐπιγνῶναι καὶ τῶ λογισμῶ ἐπελθεῖν τὰ κτίσματα ὡς προσήκει»³¹.

Ἡ πρόθεσή τους γιὰ νὰ ἀποκτήσουν ὅλη αὐτὴ τὴ γνώση στηριζόταν στὴν ἄποψη ὅτι θεωροῦσαν ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἄσκηση τοῦ ποιμαντικοῦ τους λειτουργήματος μία ἀνθρωπογνωσία.

Καὶ αὐτὴ τὴ γνώση γιὰ τὸν ἄνθρωπο οἱ Πατέρες ἐπεδίωξαν νὰ τὴν κατακτήσουν μὲ μέσα ἀνθρώπινα ἀλλὰ καὶ μὲ θεῖα μέσα. Τὸ τελευταῖο ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴ βοήθεια καὶ τὸ φωτισμὸ τοῦ Θεοῦ ποὺ ἐπιτρέπει νὰ γνωρίσουμε τὴν κατάσταση τοῦ ἄλλου. Αὐτὴ ἡ θεανθρώπινη γνώση στοιχειοθετεῖ καὶ οἰκοδομεῖ αὐτὸ ποὺ ἀποκαλοῦμε Ποιμαντικὴ ἀνθρωπολογία.

³¹ Οἱ ἀκριβεῖς παραπομπές τῶν κειμένων κατὰ σειρὰν παραθέσεως: Νικήτα Στηθαίου, *Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν*, ὁ.π., τ. Γ', σ. 306· Ἀββᾶ Ἰσαάκ τοῦ Σύρου, *ΙΣΤ' Λόγος, Περί τῶν τρόπων τῶν ἀρετῶν*, στὸ Ἔπαντα τὰ Εὐρεθέντα Ἀσκητικά, ἔκδοση Χ. Σπανοῦ, χ.χ., σ. 58 Νείλου τοῦ Ἀσκητοῦ, PG 79, 536C.

Στήν ἀπόκτηση αὐτῆς τῆς γνώσεως συνέβαλε περισσότερο ἡ ἐμπειρία τῶν νηπτικῶν πατέρων, οἱ ὅποιοι γνώρισαν γιά τὰ καλὰ καὶ ἀπὸ μέσα τὸν ἄνθρωπο. Βοήθησαν νὰ ξεδιαλύνει καὶ νὰ ἀποσαφηνιστεῖ τὸ ὀμιχλῶδες τοπίο τῆς ψυχῆς, σὲ μιά, σὲ βάθος καὶ ὀλοκληρωμένη μορφή, χαρτογράφησης του³². Νὰ ἐντοπιστεῖ, δηλαδή, αὐτὸ πού θὰ μποροῦσα ἴσως νὰ ὀνομάσω κατὰ τὸν ὄρο ὑφαλοκρηπίδα, ὅταν ἀναφέρεται σὲ ὑποθαλάσσιο χῶρο, ὡς ψυχοκρηπίδα τοῦ ἀνθρώπου, γιά τὴ διερεύνηση τῆς ὁποίας ὅπως καὶ τῆς πρώτης πολλοὶ ἐρίζουν καὶ πολλοὶ τὴ διεκδικοῦν. Οἱ νηπτικοὶ πατέρες ἐργάστηκαν πολὺ τόσο στοὺς λογισμοὺς καὶ τὰ πάθη καθως ἐπίσης καὶ στίς ἀρετές.

Ἀπὸ τὴ μία πλευρά, λοιπόν, προσφέρουν πολλὰ στοιχεῖα γιά τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴν ψυχικὴ του ζωὴ καὶ ἔρχονται σὲ ἐπαφὴ μὲ αὐτὸ πού μποροῦμε νὰ ὀνομάσουμε μὲ κοινὸ λεξιλόγιο ὡς τὴν ψυχολογία τοῦ καθημερινοῦ ἀνθρώπου, τὸ πῶς σκέπτεται δηλαδή, τὸ πῶς αἰσθάνεται, τὸ πῶς βούλεται καὶ ἐνεργεῖ. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, πού εἶναι καὶ ἡ σημαντικότερη, συνεισφέρουν στὴν βαθύτερη γνώση αὐτῶν πού ὀνομάζουμε λογισμοὺς καὶ πάθη, τὰ ὁποῖα καὶ συνιστοῦν μιά ἰδιόμορφη σὲ σχέση μὲ τὴ σημερινὴ χρῆση τοῦ ὄρου ψυχοπαθολογία. Αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ πάθη φροντίζουν μὲ ἴδιες μεθόδους, δοκιμασμένες στὸ χρόνο, νὰ τὰ θεραπεύσουν καὶ νὰ στήσουν πάλι στὰ πόδια τοῦ ἑναν ψυχικῶς ὑγιῆ ἄνθρωπο.

Ἀπὸ μελέτη τῶν ἔργων τους σὲ πρόσφατη ἔρευνα βγαίνουν τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα :

- Πρῶτον οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας δέν διστάζουν νὰ ἀνάγουν ἕναν ὀρισμένο ἀριθμὸ μορφῶν ψυχικῶν ἀσθενειῶν σὲ ὀργανικὲς σωματικὲς αἰτίες καὶ νὰ κάνουν ἀποδεκτὲς γιά τὴν ἀντιμετώπισή τους θεραπευτικὲς πού εἶχε ἐφαρμόσει ἡ Ἰατρικὴ τῆς ἐποχῆς τους.
- Δεύτερον, βεβαιώνουν ὅτι εἶναι δυνατόν ἡ αἰτία μιᾶς ψυχικῆς ἀσθενείας νὰ εἶναι δαιμονικὴ πού εἶτε ἀσκεῖται ἄμεσα στὸν ψυχισμό ἢ μὲ τὴν παρεμβολὴ τοῦ σώματος ὡς ἐνδιάμεσου. Ἐδῶ ἄς μὴ φοβηθοῦμε δίκες μαγισσῶν τοῦ 16ου καὶ 17ου αἰῶνα. Ὁ δαιμονιζόμενος δέν θεωρεῖται ὡς συνένοχος τοῦ διαβόλου -καὶ ὡς ἐκ τούτου θὰ ἔπρεπε νὰ

³² Ἰ.Κ. Κορναράκη, *Στοιχεῖα νηπτικῆς Ψυχολογίας*, Θεσσαλονίκη 1963.

έξουθενωθεί- άλλ' ως θύμα πού είναι άξιο προσοχής και ιδιαίτερης συμπαράστασης.

- Τρίτον, δέχονται για την ψυχική άρρώστεια μία αιτιολογία πνευματική, πού όρίζεται γενικά από ένα πάθος πού αναπτύσσεται κατά τρόπο παροξυστικό. Θα άφορουσε κυρίως τό μεγαλύτερο μέρος τών νευρώσεων τής τρέχουσας κλασσικής νοσολογίας καθώς και όρισμένες μορφές ψυχώσεων³³. Τό τελευταίο πάντως είναι προς διερεύνηση και ανάγεται σέ εκείνο πού υπαινιχθήκαμε πιο πάνω για μία ιεραρχημένη διαβάθμιση παθών και ψυχιατρικών νόσων.

Προς αυτή την κατεύθυνση θα ήταν ένδεικτική μεταξύ άλλων ή παράθεση ενός παραδείγματος από την Παλαιά Διαθήκη, συγκεκριμένα του βασιλέως Ναβουχοδονόσορα. Στο δεύτερο όνειρο πού είδε και του τό έρμήνευσε ό προφήτης Δανιήλ (Βαλτάσαρ), ό βασιληās έπειδή ύπερηφανεύτηκε έχασε τά λογικά του και τό βασίλειό του για έπτά όλόκληρα χρόνια και ζούσε στά όρη και στ' άγρια βουνά τρεφόμενος μέ τά άλογα ζώα. Μέχρις ότου, αναγνωρίζοντας την κυριότητα του Θεού του ύψιστου πάνω στα βασίλεια τών ανθρώπων, έστρεψε τά μάτια του στον ουρανó «και αί φρένες μου έπ' έμέ έπεστράφησαν» «και εις την τιμήν τής βασιλείας μου ήλθον, και ή μορφή μου επέστρεψεν έπ' έμέ, ... και επί την βασιλείαν μου έκραταιώθην, και μεγαλωσύνη περισσοτέρα προσετέθη μου» (Η όλη διήγηση στον Δανιήλ 4, 1-37).

Στην αναφερθείσα περίπτωση θα μπορούσαμε νά διακρίνουμε εκείνη τή στάση πού ή μοντέρνα ψυχιατρική χαρακτηρίζει ως «ύπερεκτίμηση» ή «ύπερτροφία του έγώ» παρούσα στον πιο ύψηλό βαθμό στην παρανο(κή) ψύχωση, και σέ μικρότερο βαθμό στην ύστερική νεύρωση, και μέ την όποία συνδέονται πολλές δυσκολίες σέ επίπεδο διαπροσωπικών σχέσεων - σύμπτωμα πού είναι παρόν στις πλείστες νευρώσεις - και μπορεί νά βρει άνταπόκριση σ' αυτό πού οι πατέρες άποκαλουñ πάθος τής ύπερηφανείας (άλαζονείας). Αυτό πού ό Freud όνόμασε «ναρκισσισμό» φαίνεται ν' άνταποκρίνεται στην ύπερηφάνεια και πολύ περισσότερο στο άρχικό πάθος

³³ Αναφέρομαι στή μελέτη του Jean-Claude Larchet, *Thérapeutique des maladies mentales*, Paris, Les editions du Cerf 1992, σ. 15-19.

τῆς «φιλαυτίας», τὴν πλήρη πάθους ἀγάπη τοῦ ἑαυτοῦ μὲ πρωταρχικό ἀντικείμενο τὸ σῶμα³⁴.

Εἶπαμε λίγο πῶς πάνω ὅτι οἱ Πατέρες δέχονται καὶ δαιμονική αἰτία σὲ μιά ψυχική ἀσθένεια. Ἄλλη εἶναι βέβαια ἡ περίπτωση τῆς δαιμονοκατοχῆς. Μήπως ὅμως μπορεῖ νὰ ὑποστηριχτεῖ ὅτι καὶ θεῖες δυνάμεις θὰ μπορούσαν νὰ ἐπιφέρουν πρόσκαιρη ἀλλοίωση τῶν φρενῶν κάποιου πού προτίθεται νὰ κάνει κακό ὥστε νὰ ἀντιληφθεῖ διαφορετικά τὴν ἐξωτερική πραγματικότητα καὶ νὰ ἐπιφέρει πλήγματα σὲ ἄλλο ἀντικείμενο ἀπ' αὐτό πού τὰ προόριζε;

Βρίσκω χαρακτηριστική καὶ ἐνδιαφέρουσα τὴν περίπτωση τοῦ ἁγίου Μάρτυρος Θαλλελαίου πού ἡ μνήμη του ἐορτάζεται στίς 20 Μαΐου. Παρουσιάζεται ἐνώπιον τοῦ ἄρχοντος Θεοδώρου καὶ μὴ πειθόμενος θῦσαι τοῖς εἰδώλοις, ὁ ἄρχων διατάσσει νὰ τρυπηθοῦν οἱ ἀστράγαλοί του καὶ νὰ ἀναρτηθεῖ μὲ σχοινιά καὶ μὲ τὸ κεφάλι πρὸς τὰ κάτω (πρβλ. μαρτύριον Ἀποστόλου Φιλίππου). Καὶ τί συνέβη τότε; «Τοῦτο οὖν δόξαντες οἱ ὑπηρέται ποιεῖν, ἕκ τινος θείας δυνάμεως τὰς φρένας ἀλλοιωθέντες, ξύλου ἀντί τοῦ ἁγίου τρυπήσαντες ἀπηώρησαν. Τύπτονται οὖν ὡς κατὰ τοῦ ἄρχοντος παίξαντες»³⁵.

Ἐναγκαῖες διευκρινίσεις

Ὅπως εἶδαμε, τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι μία στεγανὴ καὶ διαμερισματοποιημένη ὑπαρξη, δὲν νομιμοποιεῖ καὶ τὴν ἀπὸ τὶς ἐπὶ μέρους εἰδικότητες αὐτονομημένη χωριστὴ ἢ ἀποκλειστικὴ ἐνασχόληση μαζί του. Οὔτε μπορούμε πάλι νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἀσχολεῖται μόνο μὲ τὴν ψυχὴ καὶ ἡ Ἱατρική, ἡ Ψυχιατρική ἢ ἡ Ψυχολογία μόνο μὲ τὸ σῶμα, τὸ νευρικὸ σύστημα ἢ τὴ συμπεριφορὰ. Ἄν σκύψουμε στὴν ἀκολουθία τοῦ ἱ. Εὐχελαίου θὰ μᾶς φανερωθοῦν ἱκανὰ στοιχεῖα ἀπὸ αὐτὸ «τὸ μυστήριον τῆς ὑγείας καὶ τῆς ἀρρώστιας» γιὰ νὰ σχηματίσουμε μιὰ ἀκριβῆ ἀποψη γιὰ τὸ πῶς ἡ Ἐκκλησία ἀντιλαμβάνεται τὴν ἰσορροπία τοῦ σωματοψυχικοῦ ὀργανισμοῦ μὲ τὸν πνευματικὸ προσανατολισμὸ τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης³⁶.

³⁴ Larchet ὁ.π. σ. 19.

³⁵ Μηναιὸν Μαΐου Κ', σ. 168 β (Ἐκδ. «Φωτὸς»).

³⁶ Α.Μ. Σταυροπούλου, Τὸ μυστήριον τῆς ὑγείας καὶ τῆς ἀρρώστιας, τοῦ ἰδίου, Στιγμιότυπα καὶ περιπλανήσεις σὲ δρόμους ποιμαντικῆς διακονίας, τεύχος 1, Ἀθήνα 1983, σ. 116-126 καὶ

Τὸ τί θεραπεύει ὁ καθένας μας καὶ ποιὸς τελικὰ τὸ θεραπεύει παραμένει λίγο ἢ πολὺ ἄγνωστο, ἢ μᾶλλον εἶναι πολὺ γνωστό· «ἄνευ Θεοῦ ἴσους οὐ γίνεται τινι», μᾶς ὑπενθύμισε ὁ Γέρον Βαρσανούφιος λίγο πιὸ πάνω. Τὸ νὰ παραμένει στὸν τίτλο τοῦ ψυχιάτρου ἢ τοῦ ψυχολόγου ἐτυμολογικὰ ἢ λέξη ψυχὴ ὑπὸ τις ποικίλες σημασίες της δὲν τὸ βρίσκω κακό. Ἰσα ἴσα ὁ τίτλος μᾶς ὑπενθυμίζει ὅτι ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ κάτι πολὺ σοβαρὸ καὶ ὑπεύθυνο. Καὶ ὅπως ἐξυπακούεται, ἡ εὐγένεια τοῦ ἀντικειμένου μὲ τὸ ὁποῖο ἀσχολούμεθα μᾶς ὑποχρεώνει νὰ φερθοῦμε καὶ ἀναλόγως. Ἐδῶ δὲν ἀρκεῖ μόνο ἡ «εὐγένεια» τοῦ ψυχιάτρου, τὸ ὅτι ἀνήκει, δηλαδή, στὸ εὐγενὲς γένος τῶν ψυχιάτρων. Ἐκείνη πού «ὑποχρεώνει» εἶναι ἡ εὐγένεια τοῦ βαθύτατου πυρήνα τῆς ὑπαρξῆς μας πού ὁ ποιητὴς τὸν χαρακτηρίζει τετράφυλλο δάκρυ· «πού νὰ βρῶ τὴν ψυχὴ μου, τὸ τετράφυλλο δάκρυ;» (Ὀδυσσεύς Ἑλύτης).

Τὸ πολὺσημον τῆς λέξεως «ψυχὴ» στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, πιθανὴ αἰτία ὀρισμένων συγχύσεων ἢ παρεξηγήσεων στὸ χῶρο γιὰ τὸν ὁποῖο μιλάμε, ἐπιτρέπει ἐν τούτοις μιὰ ἐπιφύλαξη ὡς πρὸς τελεσιδικούς «ἀντικειμενικούς» καθορισμούς καὶ προσδιορισμούς πού θὰ ἀφοροῦσαν στὸ περιεχόμενο τῆς ψυχῆς. Ποιό εἶναι τὸ «σημαινόμενο» τοῦ «σημαίνοντος» ψυχῆ; Ἡ ἀπάντηση θὰ ἐξαρτηθεῖ ἀπὸ τὴ σκοπιὰ προσεγγίσεως. Ἡ προσέγγιση θὰ εἶναι φιλοσοφικὴ, θεολογικὴ, θρησκευτικὴ, ψυχολογικὴ; Ἡ κάθε μία ἀπ' αὐτὲς ἔχει καὶ τὴ δική της ἀποψη καὶ πρόταση. Γι' ἄλλους ἡ ἔννοια τῆς ψυχῆς ἔχει προσλάβει ἓνα μεταφυσικὸ - θρησκευτικὸ χαρακτήρα. Ἡ ψυχολογία, ἡ σύγχρονη τουλάχιστον, δὲν θέλει νὰ ὀρίζεται ὡς «ἐπιστῆμη τῆς ψυχῆς». Ἄν καὶ ἀπὸ πολλοὺς χαρακτηρίζεται ὡς «ἐπιστῆμη τῆς

στὸν «Ἐφημέριο» 1983, σ. 160-162. Ἄν γιὰ λόγους ἐρευνητικὸς καὶ θεραπευτικὸς ξεχωρίσουμε τὸ σωματικὸ ἀπὸ τὸ ψυχικὸ, αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ μᾶς κάνει νὰ λησμονοῦμε τὴ βαθεῖα ἐνότητα πού ἐπικρατεῖ στὸ «σύνθετο ζῶο», τὸν ἄνθρωπο. Ἡ ἐνότητα εἶναι τὸ «φυσιολογικόν». Ἡ παθολογία συντελεῖ στὴ διάσπαση τῆς ἐνότητος καὶ τὴν ἐμφάνιση ἐπὶ μέρους πτυχῶν καὶ διαστάσεων, ἐκλαμβανομένων ὡς διαταραχῶν, οἱ ὁποῖες συνιστοῦν μιὰ «κλινικὴ» ἀνθρωπολογία. Σὰν ἔσχατο στάδιο μιᾶς παθολογίας πού διασπᾶ καὶ χωρίζει, ὀρίζεται ὁ θάνατος. Τὸ μυστήριον τοῦ θανάτου εἶναι ὄντως φοβερώτατον. Εἶναι πράγματι μυστήριον «πῶς ψυχὴ ἐκ τοῦ σώματος, βιαίως χωρίζεται ἐκ τῆς ἀρμονίας, καὶ τῆς συμφυῖας ὁ φυσικώτατος δεσμός, θείῳ βουλήματι ἀποτέμνεται» (νεκρώσιμον ιδιόμελον τῆς Ἀκολουθίας εἰς κεκοιμημένους). Τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι τῆς ἀντί-θεσης ἢ τῆς σύν-θεσης τῶν δύο σὲ ἓνα. Τὸ πρόβλημα δημιουργεῖται μὲ τὴν ἀπο-σύνθ(δ)εση τῆς ἐνότητος σὲ δύο. Γενικὰ γιὰ μιὰ συνοπτικὴ ἔκθεση τῶν ἀπόψεων τῶν Πατέρων ὡς πρὸς τὰ συστατικὰ στοιχεῖα τοῦ ἀνθρώπου βλ. Jean – Claude Larchet, *Thérapeutiques des maladies mentales*, ὁ.π. σ. 25-42.

συμπεριφορᾶς», ἐν τούτοις ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς ὡς «ἐπιστήμης τῆς ψυχικῆς ζωῆς» τὴν ὁδηγεῖ πρὸς ἓνα εὐρύτερο πεδίο ἐνασχολήσεώς τῆς μὲ φαινόμενα ποὺ ὑπερβαίνουν τὸν βιολογικὸ τρόπο ἐκδήλωσης τῆς ζωῆς χωρὶς καὶ νὰ τὰ ἀπομονώσῃ ἀπ’ αὐτὴν (αἰσθήματα, συναισθήματα, ὁρμές, βουλευτικὲς πράξεις κ.λπ.). Στὸ πεδίο ἔρευνᾶς τῆς περιέρχονται καὶ ἐκεῖνα τὰ ἰδιότυπα χαρακτηριστικὰ τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς, γνωστὰ μὲ τὸ ὄρο πνευματικὰ φαινόμενα (μ.ᾶ. σεβασμὸς, τάση γιὰ ἀλήθεια καὶ δικαιοσύνη, καλλολογικὰ καὶ θρησκευτικὰ συναισθήματα). Στὰ πλαίσια τῆς σημερινῆς εἰσηγήσεως δὲν γίνεται νὰ ἐπεκτείνουμε αὐτὴ τὴ συζήτηση. Θὰ ἀρκεσθοῦμε νὰ σημειώσουμε ὅτι ὁ ἀγγλοσαξωνικὸς κόσμος χρησιμοποιώντας τοὺς ὄρους *psyche* καὶ *soul* φαίνεται νὰ περιλαμβάνει κυρίως στὸν πρῶτο ἐκεῖνα ποὺ προσδιορίσαμε πιὸ πάνω ὡς φαινόμενα, ἐκδηλώσεις τῆς ψυχικῆς ζωῆς. Στὸν δεύτερο ἐπιφυλάσσει τὴν πνευματικὴ πλευρὰ τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς, ὡς ἕδρα τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος καὶ πηγὴ ἠθικῶν κριτηρίων³⁷.

Ἄνεξάρτητα, ὅμως, ἀπὸ τὸν ἢ τοὺς «περὶ ψυχῆς» λόγους ποὺ εἴμαστε ὑποχρεωμένοι ὁ καθένας ἀπὸ τὴ σκοπιὰ του νὰ ἐκφέρει γιὰ νὰ προσδιορίσει ἀκριβέστερα τὸ ἀντικείμενο ἐνασχολήσεώς του καὶ τὸ τί θεραπεύει, θὰ πρέπει ὅλοι μαζί ν’ ἀναζητήσουμε «τὴ μοναδικὴ καὶ μοναδικὰ προσωπικὴ ρίζα» τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς, τὸ ἀληθινὸ κομμάτι τοῦ Θεοῦ μέσα στὸν κάθε συνάνθρωπό μας, ν’ ἀνακαλύψουμε τὸ «πρόσωπο» στὸν «ἄνθρωπο», ν’ ἀνακαλύψουμε τὸ συγκεκριμένο καὶ μοναδικὸ πρόσωπο μέσα στὸ σύνολο γενικά. Ν’ ἀνακαλύψουμε σὲ κάθε ἄνθρωπο αὐτὸ ποὺ τὸν κάνει «ἀξιαγάπητον καὶ ποὺ εἶναι δοσμένο ἀπὸ τὸν Θεό»³⁸. Τότε, αὐτὴ ἡ «ἀνακάλυψη» μᾶς ὑποχρεώνει ὅλους, ἀνεξαρτήτως εἰδικότητος, νὰ

³⁷ Βλ. Χριστοδούλου Χ. Τομασίδη, *Εἰσαγωγή στὴν Ψυχολογία*, Ἀθήνα, Ἐκδ. «Δίπτυχο», 1982 (τὴν παράγραφο · Ἡ ψυχολογία σὰν ἐπιστήμη τῆς ψυχικῆς ζωῆς, σ. 11-16). Ἐπίσης τὰ λήμματα «*psyche*» καὶ «*soul*» στὸ *Dictionary of Pastoral Care and Counseling* τοῦ J. Hunter (ἔκδ.), Nashville, 1990, σ. 970, 1201-1203, καὶ τὸ λήμμα «*soul*» στὸ *A Dictionary of Pastoral Care* τοῦ Alastair V. Campbell (ἔκδ.), London, SPCK 1995, σ. 264. Ἀκόμη τὸ λήμμα «*ψυχή*», στὴν *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία*, τ. 12, Ἀθήναι 1968, σ. 496-515. Ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ θέματα ποὺ συζητοῦμε παρουσιάζει καὶ ἡ πρόσφατα ἐκδοθεῖσα στὰ ἑλληνικὰ μελέτη τοῦ σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Φωκίδος κ. Ἀθηναγόρα (Χ. Ζακόπουλου), *Πλάτων καὶ Παῦλος περὶ τοῦ ἀνθρώπου*. Θεολογικὴ, φιλοσοφικὴ καὶ ψυχολογικὴ ἔρευνα, Ἀθήνα 2000.

³⁸ Ἀλεξάνδρου Σμέμαν, *Μεγάλῃ Σαρακοστῇ (Πορεία πρὸς τὸ Πάσχα)*, Νέα Σμύρνη, Ἐκδ. «Ἀκρίτας», 1981, σ. 29.

σκύψουμε με αγαπητική διάθεση να τὸ ὑπηρετήσουμε, να σταθοῦμε πλάι του καὶ να συν-εργαστοῦμε.

Τότε τὸ «ἐργόχειρό» μας ταυτίζεται με τὴν «ἐργασία τῶν ἐντολῶν», γιατί «μηδενὶ μηδὲν ὀφείλομεν εἰ μὴ τὸ ἀγαπᾶν ἀλλήλους» (Ρωμ. 3, 8).

Οἱ θέσεις αὐτές, τίς ὁποῖες σᾶς ἐξέθεσα περιληπτικά, δείχνουν πιθανές «ἐλεύθερες ζῶνες» μιᾶς γόνιμης συζήτησης στή συνάντηση αὐτὴ τῆς Ποιμαντικῆς, τῆς ἱ. Ἐξομολογήσεως, μέ τὴν Ψυχιατρική. Μία συν-άντηση προϋποθέτει ἐξ ἐναντίων διευθύνσεων κινούμενα πρόσωπα πού ὀφείλουν νά μετριάζουν τό βῆμα τους ὅταν πλησιάζουν γιά νά μὴν ἐπέλθουν μετωπικές συγκρούσεις. Ἡ συνάντηση δέν προϋποθέτει ἐναντίωση, οὔτε ἅμα τῇ προσεγγίσει πρόσταγμα μεταβολῆς καὶ ἀπομάκρυνση. Ὑπάρχει περίπτωση συναντήσεως καὶ συμπορεύσεως ἀλλά καὶ διακεκριμένης πορείας ἢ ἀλλαγῆς πορείας δι' ἄλλης ὁδοῦ ἀπὸ ἐκείνην ἀπὸ τὴν ὁποία προῆλθον.

Εὐχή μας νά ἐπέλθει ἡ συνάντηση καὶ ἡ σύμπτωση τῶν ἀντιθέτων ἢ τῶν ὑποτιθεμένων ὡς ἀντιθέτων³⁹.

³⁹ Περισσότερα γιά τὴ συνάντηση Ποιμαντικῆς καὶ Ψυχιατρικῆς καὶ τὴ σχέση της μέ τὴν ψυχοπαθολογία καὶ τὴν ψυχοθεραπεία βλ. στήν εἰσαγωγική μου ὁμιλία στό ἐκπαιδευτικό πρόγραμμα «Ποιμαντικὴ πράξη καὶ ψυχικὴ ὑγεία» (17 Φεβρουαρίου 2000) καὶ στήν εἰσήγησή μου «Κλινικὴ καὶ θεραπευτικὴ ποιμαντικὴ θεολογία» (2 Μαρτίου 2000).